

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 1.
LXII. ÉVFOLYAM SZÁM

Vadas András
Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás
a középkori Magyarországon

Katona Csaba
Bulgária belépése az első világháborúba
a magyar sajtó tükrében

Turbucz Dávid
Horthy Miklós a világ körül

Az 1526-os mohácsi csata helye
Varga Szabolcs, Pap Norbert, Gyenizse Péter,
Kitanics Máté, Szalai Gábor, Sudár Balázs,
B.Szabó János és Máté Gábor írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@btk.mta.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2020-as évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Vadas András** • Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás a középkori Magyarországon 5
- Turbucz Dávid** • Horthy Miklós a világ körül. Világ körüli út a Saida fedélzetén, 1892–1894 19
- Katona Csaba** • Bulgária belépése az első világháborúba a magyar sajtó tükrében 31
- AZ 1526-OS MOHÁCSI CSATA HELYE**
- Varga Szabolcs** • Megjegyzések II. Lajos király halálához 57
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • II. Lajos halálának helye 73
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői 111
- Sudár Balázs** • Földvár falu a török korban 153
- B. Szabó János** • Sem nem Majs, sem nem Sátorhely. Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához 169
- Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Szalai Gábor** • Reflexiók B. Szabó János „Egy Mátyás-kori oklevél...” és „Sem nem Majs, sem nem Sátorhely” című tanulmányaiban vázolt koncepciójára 179
- B. Szabó János – Máté Gábor** • Észrevételek a történeti források interpretációs lehetőségeiről és az interpretáció határaitól a mohácsi csatamező új földrajzi kutatása kapcsán 189
- MEGEMLÉKEZÉS**
- Gyarmati György** • Ormos Mária (1930–2019) 203
- Erdélyi Gabriella** • Péter Katalin (1937–2020) 207

AZ 1526. ÉVI MOHÁCSI CSATA HELYSZÍNEINEK FÖLDRAJZI JELLEMZŐI

PAP NORBERT – GYENIZSE PÉTER – KITANICS MÁTÉ
– SZALAI GÁBOR

THE MAIN GEOGRAPHICAL FEATURES OF THE SCENES OF THE 1526 BATTLE OF MOHÁCS

The Danube's branches, the Karasica, the streams of the Mohács plain and still waters played an important role in the course of the 1526 events. Maneuvers of the contending parties were strongly influenced by conditions of the water system. Skirmishes were taking place on both sides of the river and on the water, as well. Both the Ottoman and Hungarian troops were partially outfitted through the Danube and the Mohács lay-by could be used to provide supply. Their camp was set up south of this, next to the water (flood plain) and road of Eszék [Osijek, Croatia]. At that time the Danube's main branch was the eastern (Baracska) one, while the Mohács branch was a side one, in contemporary terminology a "gap". The survivors of the battle fled west-, north- and partly eastwards. Ships plying on the Danube also played role in the escape. It is reported by most Ottoman and some Christian sources that many of the fugitives lost their lives in the Danube and in the deep flood plain marshes along the river, respectively.

Keywords: Mohács, scenes of battle, Danube, Island of Mohács, marshland, Földvár, Karasica, Csele, Louis (II) Jagiellon

Az elmúlt száz évben a mohácsi csata lefolyásával kapcsolatos kutatásokban egy földrajzi elem jelentősége emelkedett ki: a kutatók jellemzően egy „dombot” kerestek, amelynek előterében egy Földvárnak nevezett falu helyezkedett el. A település templomára – a résztvevő Brodaries István beszámolója alapján – máig a csata eseményeinek legfontosabb viszonyítási pontjaként tekintenek. A probléma mindezzel az, hogy ezen a síkságon nincsenek földrajzi definíció szerint értelmezhető valódi dombok, csak kisebb kiemelkedések (bár ezeket a köznyelv időnként „dombnak” hívja). Földvár falut pedig nem sikerült azonosítani; pontosabban, több mint egy tucat helyen próbálkoztak, de a feltételezett helyeket meg-

Gyenzse Péter, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék. Kitanics Máté, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlesztési és Regionális Tanulmányok Tanszék. Pap Norbert, az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlesztési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos tanácsadó, BTK TTI. Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Kiválósági Együttműködési Programjának „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című, a BTK és a Pécsi Tudományegyetem együttműködésében megvalósuló projekt keretében készült.

erősítő, döntő bizonyítékok eddig nem kerültek elő. A mellékelt ábrán (1. ábra) látható N. Ipoly Márta kartográfus 1977-es írásában közölt térképe, amely a vélt „Földvár helyeket”, táborokat, illetve a csatával valamiképpen összefüggésbe hozott helyszíneket mutatja be. 1977 után egy további feltételezett Földvár faluhely is bekerült a köztudatba, a mai Majs községtől közvetlenül északkeletre.¹ Az elmúlt két és fél évtizedben így a csatatérkutatás elsősorban erre a területre irányult.

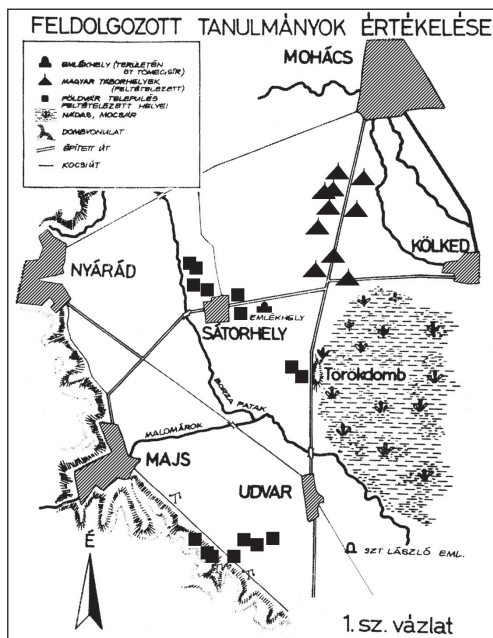
Látható, hogy Földvár lehetséges fekvését két helyen kell keresni, azaz tulajdonképpen csak két térség között folyik a verseny. A klasszikus elképzelés az volt, hogy a kérdéses településnek Sátorhely község közelében kellett lennie. A másik, amely az utóbbi száz év szakirodalmában jelent meg, a

Borza-pataktól délnyugatra, a síkot nyugatról lezáró tereplépcsőn vagy annak előterében kereste Földvárt. A 2009 óta Majs térségében zajló csatatérkutatás helyszíne is idetartozik.

Az utóbbi térség esetében egy előzetes feltevés által vezérelt megközelítésről beszélhetünk: a kutatók kialakítottak egy víziót Brodarics szövege alapján, és a mai tájban keresik azt a helyet, amely leginkább megfelel annak. Az alkalmasnak tűnő „dombos” helyeken pedig a szerzők igyekeznek több-kevesebb szerencsével az elképzelésükhöz bizonyítékokat is gyűjteni.

A csatatér és a történelem helyszíneinek meghatározásához kutatócsoportunk összetett, történeti, tájtörténeti, földrajzi bizonyítékokon alapuló megközelítési módot alkalmazott. Kísérletet tettünk arra, hogy mind nagyobb területen azonosítsuk a csatával kapcsolatos, szemtanú források által említett földrajzi jellemzőket, elsősorban a táj természetes összetevőit. Ez a munka a vízrendszer elemeinek azonosításával kezdődött, ennek a tájnak a képét ugyanis a domborzatot is alakító vízrendszer határozta meg. A forrásokban jóval több utalást találunk a vízrendszerre, mint a domborzatra.

Igyekszünk rögzíteni és meghatározni a Dunához, annak árteréhez, a különböző mocsarakhoz kapcsolódó eseményeket és megfontolásokat, a névvel bíró helyeket és azok

1. ábra. N. Ipoly Márta ábrája a mohácsi csata eddig feltételezett helyeiről (1977)²

¹ Papp László a Majstól közvetlenül keletre húzódó falunyomot már az 1960-as években a középkori Majsaként azonosította. Janus Pannonius Múzeum Régészeti Adattár (= JPM RA) Majs. 1167-83. 3.

² N. Ipoly Márta: A mohácsi csata és csatatér megválaszolatlan kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények* 24 (1977) 206-222.

szerepét az eseményekben. Geoinformációs modellezéssel rekonstruáljuk a folyam korabeli futását és a parti viszonyokat, azonosítjuk a csata fontos helyeit.

A források és a szakirodalom

Jelen vizsgálat módszertani előzményeként kiemelhető az 1566. évi szigetvári ostromhoz kapcsolódó csatatáj és kitüntetett pontja, a szultáni tábor kutatása, amely Szulejmán halála után emlékhellyé és zárandokközponttá vált.³ A Mohácsnál követett módszertanunk a szigetvári táj vizsgálatában alkalmazott módszerekhez áll legközelebb.⁴ Ezzel a metodológiai dolgoztunk a mohácsi csata oszmán győzelmi emlékművének azonosításánál, a Törökdombnál⁵ is.

Az 1526. évi mohácsi csatára vonatkozó szakirodalom igen tekintélyes, amelynek részletes bemutatása a terjedelmi korlátok miatt itt nem lehetséges. Az írásokat zömmel történészek és hadtörténészek, részben régészek közölték.⁶ A legfontosabb tanulmányok a csata helyével és lefolyásával, az 1526. évi török hadjárattal és annak következményeivel foglalkoznak, illetve a lehetséges értelmezésekről szólnak.⁷ A viták visszahatnak a csataterőről folyó diskurzusra és az arra utaló emlékezeti terekre és objektumokra is.

A földrajzi környezettel kapcsolatos kutatás elsősorban a csata központi helyszínével összefüggésben kialakult vitákra, illetve a szemben álló hadseregek lehetséges hadrendjére koncentrált. Ennek lényegi kérdése, hogy a mohácsi teraszos sík mely részén lehetett a csata centruma. Az elmúlt több mint egy évszázadban számos helyszín felmerült, de az írott források információit, valamint a tájtörténeti és régészeti jelenségeket egységes rendszerben még senkinek sem sikerült értelmeznie. Ugyancsak felmerült a földrajzi környezettel kapcsolatos kérdések között a király halálának helye is, mely napjainkig tartó tudományos és közéleti érdeklődést vált ki.⁸

³ Norbert Pap – Máté Kitanics – Péter Gyenizse – Erika Hancz – Zita Bognár – Tamás Tóth – Zoltán Hámori: Finding the Tomb of Suleiman the Magnificent in Szigetvár, Hungary. Historical, Geophysical and Archaeological Investigations. *Die Erde* [Journal of the Geographical Society of Berlin] 146 (2015) 289–303.

⁴ *Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között.* Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, 2017.

⁵ Pap Norbert – Fodor Pál – Kitanics Máté – Morva Tamás – Szalai Gábor – Gyenizse Péter: A mohácsi Törökdomb. *Történelmi Szemle* 60 (2018) 325–345.

⁶ Néhány ezek közül: Kápolnai Pauer István: A mohácsi hadjárat 1526-ban. *Had történelmi Közlemények* 129 (1889) 177–208., 441–462.; Gergely Endre: Ásatások a mohácsi csatatéren (1924, 1925). In: *Mohács emlékkönyv 1926.* Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1926. 349–360.; Gyalóky Jenő: A mohácsi csata. In: *Mohács emlékkönyv 1926,* 193–276.; Bende Lajos: A mohácsi csata. *Had történelmi Közlemények* 13 (1966) 532–567.; Szakály Ferenc: *A mohácsi csata.* Bp., 1975.; Perjés Géza: *Mohács.* Bp., 1979.; B. Szabó János: *A mohácsi csata.* Bp., 2006.; Papp László: A mohácsi csatahely kutatása. In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1960.* Szerk. Dombay János. Pécs, 1961. 197–253.; Bertók Gábor – Polgár Balázs: A mohácsi csatater és a középkori Földvár falu régészeti kutatása. *Had történelmi Közlemények* 124 (2011) 919–928.

⁷ Pál Fodor: *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe. A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566).* Bp., 2015.

⁸ „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett. Bp., 2016.

A csatára vonatkozó primer források köre igen széles, továbbá rendelkezünk számos olyan korai feldolgozással is, amelyek ma már nem ismert elsődleges forrásokon, túlélői beszámolókon alapulnak. Ezek különböző helyszíneket mutatnak be és eltérő megfontolásokat tükröznek.

A keresztények közül Brodarics volt olyan szemtanú, aki maga írta le az eseményeket. A többiek forrásokból, többek között éppen Brodarics művéből, illetve más menekültek beszámolóí alapján dolgoztak.

A török történetírók közül Kemálpaszáde a szultáni hadinapló és „hitelt érdemlő szavahihetőségű szemtanúk” beszámolóí alapján dolgozott, ugyanakkor nem volt ott. Mások viszont jelen voltak a csatában, és részben a saját benyomásaik, másrészt a csatában résztvevő oszmán harcosok történeteí alapján írhatták meg összefoglalóikat. Marosi Endre elemezte a történetírók nézőpontját, és arra jutott, hogy a Dzelálzáde, valamint Kemálpaszáde műveí alapjául szolgáló megfigyelők a török sereg balszárnyán, míg Lutfi és Ferdi a jobbszárnyon tartózkodott.⁹ Behariról is tudjuk, hogy részt vett a csatában, és övé az egyik legkorábbi, még a hadjárat alatt született vagy rögtön azt követően befejezett beszámoló.¹⁰ Az összecsapásban elfoglalt pozíciója azonban nem ismert. A verses elbeszélő költemény vonatkozó szövegeí alapján nála a csata során a harc súlypontja a Duna felé tolódott el.

A beszámolóí, Brodarics munkája kivételével kevés földrajzi utalást tartalmaznak, de a Duna, a névvel bíró víztestek közül a Krassó és a névtelen mocsarak kitüntetett szerepet játszanak. Szinte minden résztvevő utal a vízfolyások és mocsarak szerepére.

Feltűnő, hogy a csata végének leírásában a török történetírók igen egységesek: a menekülő királyi sereg harcosai közül sokan vesznek a Dunába, illetve a mocsárba. Erre több utalást is találunk. Mivel az oszmán sereg győzött és a csata után még napokig a helyszínen maradt, ennek ismerete nem lehet kérdéses, ahogy az sem, hogy megtárgyalták az eseményeket. Az egységes leírás ennek köszönhető, és a kevés biztosnak tűnő földrajzi állítás is éppen erre vonatkozik. Mivel szemtanúkról van szó, egyéb tekintetben a szövegeik különbözőek. Ez utóbbi jelenség a hadrendben elfoglalt eltérő pozíciójukból következik. Ezért azt a lehetőséget, hogy megállapításaikat egymásról másolták, elvethetjük.

A keresztény források ezzel szemben többféle állítást tartalmaznak, amelyeket erős fenntartással szoktak kezelni. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a túlélők beszámolóí nem az egész seregre, hanem csak az egyénekre vagy a kisebb menekülő csoportokra vonatkozó eseményeket közlik. Az egymásnak néha ellentmondónak tűnő történetek így különböző egyéni élményeket tükröznek, nem feltétlenül az információhiányt.

Brodarics a leírásában számos támpontot adott meg a magyar táborra, a hadrendre és menekülése útvonalának kezdetére vonatkozóan, ugyanakkor maradtak homályos elemek is. Nem adott például azonosítási fogódzópontokat a „dombhoz”, így leírása alapján nem tudjuk, hogy az milyen magas vagy széles lehetett. A táborozást dinamikus folyamat-

⁹ Marosi Endre: A mohácsi csatátér helymeghatározásához. *Hadtörténelmi Közlemények* 23 (1976) 631–652.

¹⁰ Sudár Balázs: A végítélet könyve. Oszmán elbeszélő költemény a mohácsi csatáról. *Történelmi Szemle* 52 (2010) 389–419.

nak írja le, és az ezzel kapcsolatos vitáknak nem elsősorban földrajzi, hanem inkább politikai és hadvezetési tartalmat kölcsönzött.

A Duna és a Mohács körüli síkság képe, történeti változásainak természetföldrajzi alapjai

A Mohács környéki sík területek létrejöttüket és felszínük jellegzetes arculatát főként a Duna építő és pusztító tevékenységének köszönhetik. A mohácsi Duna-ágtól nyugatra helyezkedik el az 1526-os csatának is helyet adó mohácsi teraszos sík, míg attól keletre a Mohácsi-sziget.

A síkság és a mai vízrendszer kialakulása a geológiai múltba nyúlik vissza. A pleisztocén vége felé (néhány százezer évvel ezelőtt) a Duna teljesen feltöltötte a mai Duna-Tisza közti területeket és a hordalékkúpról egyre jobban nyugat felé csúszott le a Kalocsa-Baja-Zombor irányú süllyedékerület felé, míg végül a maihoz hasonlóan észak-déli folyásirányt vett fel. Az utolsó eljegesedési periódus végén – mintegy 10–15 ezer évvel ezelőtt – rakta le területünkön azt a homokos, kavicsos hordalékanyagát, amely a holocén képződmények fekéjét (alsó rétegét) képezi.¹¹ Az óholocénben a Mohácsi-sík nyugati peremén futó lánycsók-bár-bátai törésvonal mentén a terület megsüllyedt, és a fő folyómeder hirtelen északkelet-délnyugati irányt vett fel, szorosan a síkságot határoló dombok lábához simulva. A hajdani észak-déli irányú meder futását már csak a kisebb vízmenyiséget szállító baracscai Duna-ág kanyargó medre követi. Az északkelet-délnyugati folyásirány éppen Mohácsnál – ahol a folyam beleütközik a mohácsi teraszba – egy hirtelen kanyarral 90°-os szögben északnyugat-délkeleti irányba terelődik, hogy délebbre ismét találkozzon a Baracscai-Dunával. Ez utóbbi irányváltozás valószínűleg a sziget déli területének ismételt megsüllyedése hatására jött létre, szintén az óholocénben. A két folyóág között alakult ki a sziget, amelynek területe az óholocén folyamán is tovább süllyedt a jobb parti teraszhoz viszonyítva, így válhatott a Duna állandó árterévé.

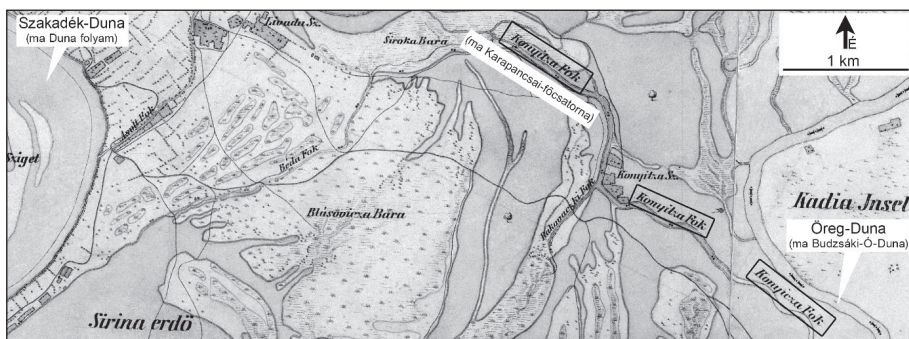
A terület meghatározó vízfolyása a Duna nyugati vagy mohácsi ága. A vízfolyás jelenléte, vízállása, árvizei évszázadok óta meghatározzák Mohács és környékének életét (2. ábra).

Napjainkban a Mohácsi-Duna szélessége a kompátkelő helyénél, a városi és a szigeti rév között a legkeskenyebb, közel 300 méter, míg a Csele-patak torkolatánál és a Cigányzátony előtt a legszélesebb, mintegy 700–800 méter.¹² Nem volt ez azonban mindig így. Korábban a Mohácsi-sziget keleti oldalán folyó Baracscai-Duna volt a folyó fő ága. A csatáról szóló beszámolójában ezt Brodarics is említi.¹³ A 18. század első feléből származó visszaemlékezések szerint a nyugati ág kiszélesedése az adatközlők életében kezdődött.

¹¹ Pécsi Márton: *A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaktana*. Bp., 1959.; *A dunai Alföld*. Szerk. Marosi Sándor – Szilárd Jenő. Bp., 1967. (Magyarország tájféldrajza 1.)

¹² Erdősi Ferenc – Lehmann Antal: *Mohács földrajza*. Mohács, 1974.

¹³ „A Duna valamivel Bátaszék fölött két mederbe oszlik: a nagyobbik meder Túlso-Magyarországot hasítja, sík mezei területet, a kisebbik Bátaszéket és Mohácsot mossa, majd mindkét ág Mohács alatt összeömlik, és így szigetet alkot.” Brodarics István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökkel Mohácsnál vívott csatájáról*. [Ford. Kardos Tibor.] Bp., 1983. 32.

4. ábra. A Konyicza-fok a második katonai felmérés térképlapján¹⁶

A Baranya Megyei Levéltárban őrzött egyik tanúvallomás szerint Balázs Péter mohácsi lakos azt nyilatkozta, hogy „... a Török üdőben ezen Szakadék¹⁷ Duna vette az eöregh Dunábul az eredetét, és oly kicsiny volt, hogy ha egy darab fát által vetettek rajta könnyen száraz lábbal etcer-kétcer által lehetett lépni [...] az öreg Duna nem rég erejét arra fordítván szélesítette és öregbítette esztendőnkint...”¹⁸ A Bátáról Mohácsra költözött Batai István pedig a következőt vallotta: „Bács-Bodrog vármegye felé eső keleti részére neveztetik eöreg Dunának, amelynek partjait megirtatyni a régi és utóbbi török háborúban már négyszer megérte – Lőrincz András 90 éves mohácsi lakos – tőle tudja, hogy először még akkor, amikor Zrínyi a Dárdai hidakat elégette, majd amikor a törököt a Kereszténység Harsány hegye alatt megverte volna, most is ezen öreg Dunán járnak föl s alá minden nagy terhes hajók. A másikon pediglen aki tsak szakadék légyen, semmi terhes hajók nem járnak, ha

¹⁶ Második katonai felmérés (1819–1869).

¹⁷ „Szakadék Duna”, vagyis a nagy („eöregh”) Duna mellékága (2. ábra). A „szakadék Duna” a 16. században ismert és használt kifejezés. A fogalom használata 1558-ban a következőképpen fordul elő: „Volt nagyságtoknak Serédi urammal valami Duna-szakadék vize, kin Báthori uram Serédi urammal zegyet csináltott, kihez én is kész voltam volna minden költséggel, de az úr nem engedte és ott az zegen fogtanak tizenkét vizát.” Herman Ottó: *A magyar halászat könyve*. I-II. Bp., 1887. I. 84. 1595-ben Pellérdi Péter Báthory Zsigmondhoz írott levelében így szerepelt: „Az warhoz szarraszon sohol nem mehethni, hanem mind az Dúna folya kornywll. Egy felöli fele az warnak az derek Dunaban fekeszik, mas felöli egy Dwna szakadék afolya. Chak felsem ranthathak a szakadék Dwnan walo hidnak az emelchoyeth, hanem az mieink mingiarasth hathokon menthenekbe rajtha...” (A vár szigeten volt, a Duna veszi körül. Egyik oldalról a nagyobb ág [derék = jókora nagy, hatalmas], míg a másikon a kisebb [szakadék = mellékág] folyja körül.) Sörös Pongrácz: Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinánbasán aratott győzelméről. In: *A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyve az 1913-1914-iki tanévre*. Közzéteszi Dr. Zoltvány Irén. Pannonhalmi, 1914. 151. A kifejezés még a 19. században is ismert volt: „Az volt szerencsénk, hogy Királyré[v]nél, a dunának egy mellék ágához tudtunk menekülni, a mi hátunkat fedezvén, a lovasságot szemben puska tüzzel tudtuk fogadni, s midőn közülök sokan elesetek, bennünket ott is hagytak. Az a szerencsétlen Járányi hadnagy kilencz sebével oly réműletbe volt itt is, hogy azt a szakadék dunát átt úszva, a szigetre menekült, s midőn a lovasság bennünket elhagyott, úszva jött ismét közibénk vissza.” „*Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...*” Szerk. Forrai Ibolya. Bp., 1999. (A Néprijzi Múzeum forráskiadványai 5; Negyvennyolcas idők 2) 323. 'Szakadék fn' -folyómederből kiszakadt, kiágazó> mellékág. *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata*. Szerk. Kiss Gábor Bp., 2012. 445.

¹⁸ Szita László: Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése a XVIII. század első felében. In: *Baranyai helytörténet-írás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Szerk. Szita László. Pécs, 1976. 77.

csak valaki messziről nem jövéen, ell nem vétti az utat, mely a mint a tanúnak már nevezett Mohácsi Lőrincz András mondotta, oly kicsiny volt, hogy akár micsoda kis fával által lehetett hajtanyi és nem volt szélesebb a Konyitza nevű Foknál, hanem azután a Duna vévén erejét arra, úgy esztendőnként terjedett oly szélesre amint mostan vagyon.”¹⁹ A forrás összehasonlítási alapot kínál a Szakadék-Duna méretének meghatározásához, amikor azt a Konyitza-fokkal hasonlítja össze (4. ábra). Ez a fok jól dokumentált és átlagosan mintegy 50 méter széles lehetett.

A folyamatra utaló leírást olvashatunk a katonai szakértők tollából, a 19. század elején is: „A Duna a régi Mohács házainál folyik, és az új folyamon [Neue Strom], vagyis az új mederben nehéz, terhes hajók haladnak. Ez a folyóág Bátánál megosztja a régi Dunát [...] A Duna régi ága a domborzat miatt nedvességéből veszít, s ugyanakkor az új Duna medre több vízzel egyre mélyebb és szélesebb lesz. Az új Duna a legtöbb helyen 700 lépés széles, a mélysége 7, 8-tól 11 öl.”²⁰

A tanúk szerint az Öreg-Dunából az újabb, mohácsi ágba tehát csak az 1680-as években kezdett a víz „arra tsavarodni”.²¹ A rekonstrukció alapján a Duna Mohácsnál elfolyó nyugati ága így átlagosan 50 méter szélességű lehetett a 17. században, illetve azt megelőzően (ezért felel meg a hasonlatnak, hogy ága/ágacska Konyicza-fok méretű). Nyilván változhatott a szélessége, a szűkebb helyeken keskenyebb, a kiszélesedésekben tágabb is lehetett.²² A források alapján tudjuk róla, hogy bár keskeny volt, de hajózható, kivéve a nagyon száraz időszakokat. Összességében a Duna fő víztömegének 17–18. századra tehető, nyugati ágba való áthelyeződése eredményezte a mai szélesebb mohácsi ág kialakulását és a keleti ág vízhozamának lecsökkenését. Mindezen változások háttérében elsősorban nem antropogén, hanem geológiai okok játszottak szerepet (a törésvonalak menti emelkedések és süllyedések).

A Mohácsi-Duna medrének szélesedése megnövelte a folyó eróziós tevékenységét. Ez elsősorban a Bártól Mohácsig terjedő éles, könyökszerű mederhajlat külső ívén, azaz a nyugati oldalán volt érzékelhető az elmúlt évszázadokban. A Mohács városától északra fekvő ipari területek mellett a 19. század első felében 100–150 méter hosszan leszakadt a partfal, aminek következtében a régi buda–eszéki „királyi” országút nyomvonala megszakadt, azt nyugatabbra helyezték át.²³ 1832-ben az egykori Selyemgyár mellett szakadt le a Duna-part.²⁴ A közelében fekvő Szabadság tér az első katonai felmérés térképén még szélesebb volt, de később a keleti oldalát elmosta a víz. Egy másik közlés szerint, a Mohács lakott területének északi részén fekvő vasútállomást az 1860-as évek elején végbemenő partszakadások miatt többször is beljebb kellett helyezni.²⁵ Szintén lakott területet érintő

¹⁹ Szita: Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése, 77.

²⁰ T. Mérey Klára: *Baranya megye települései az első katonai felmérés idején*. Pécs, 2004. 109.

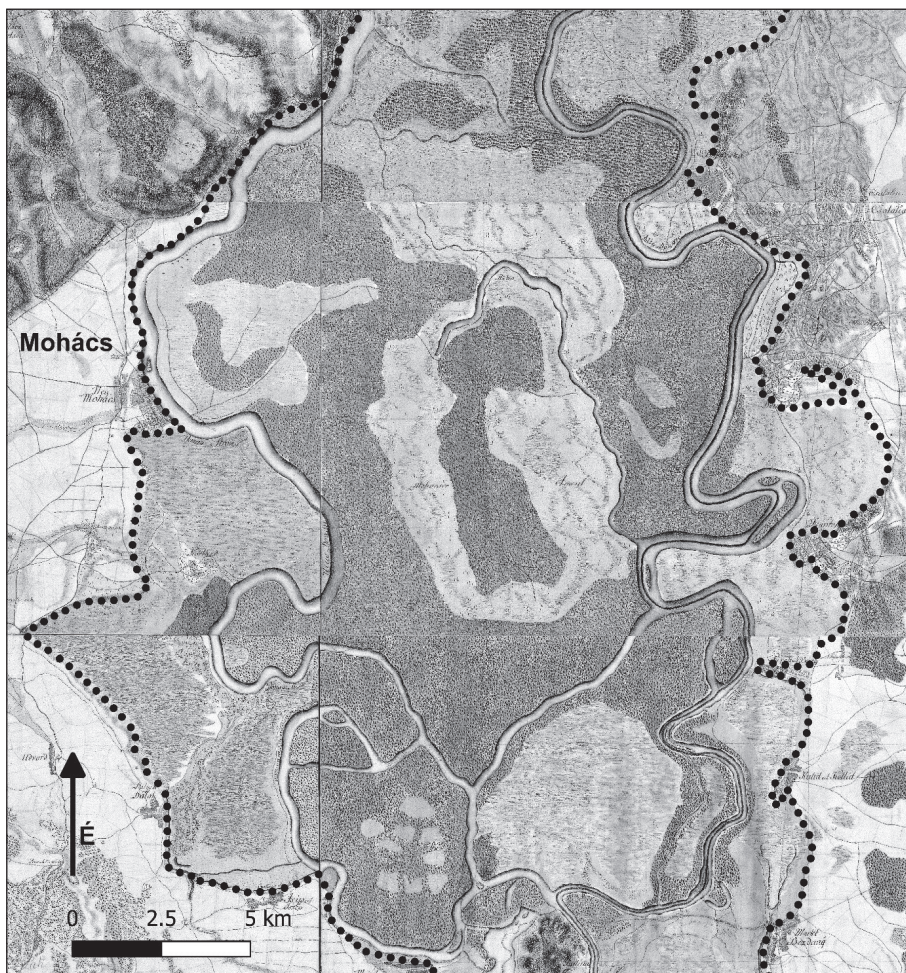
²¹ Szita: Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése, 77.

²² A fok hosszúsága mintegy 4,5 kilométer volt, szélessége változó, de 30 és 80 méter között ingadozhatott. Példaként azért szolgálhatott, mert ez volt az egyik legjelentősebb csatorna/fok a szigeten.

²³ *Baranya megye földrajzi nevei*. I–II. Szerk. Pesti János. Pécs, 1982. II. 421.

²⁴ Uo. II. 458.

²⁵ Uo. II. 426.

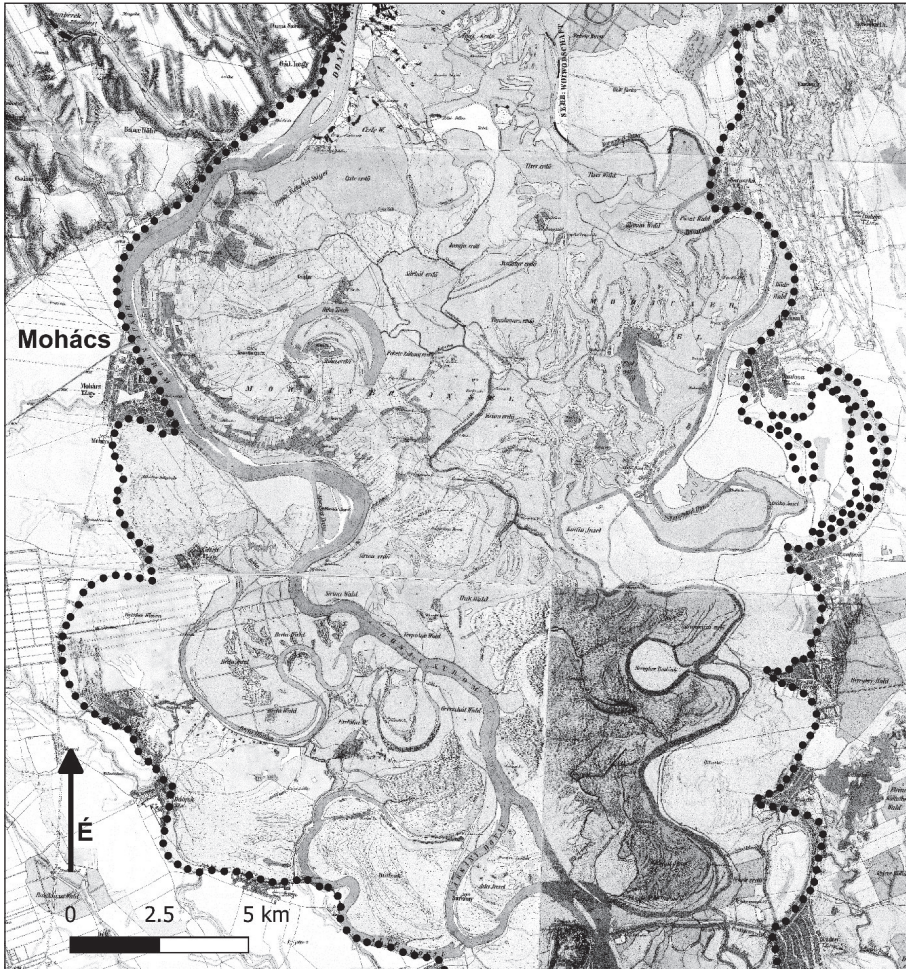
5. ábra. A Duna és annak ártere Mohácsnál az első katonai felmérés lapjain
(pontozott vonal mutatja az ártér peremét)²⁶

bejegyzés, hogy a Sokac- és a Magyar-rév között 1894-ben betonfal épült (védő gát) a folyó partpusztító hatásának megállítására.²⁷ A Duna medrének szélesebbé válása a keleti parton is érzékelhető volt, amikor a mohácsi-szigeti Csingilingi-csárda (ahol a Sokac-révből induló kompok kötöttek ki) a 20. század elején beleszakadt a Dunába.²⁸ A Mohácsi-Dunát végül a 19–20. század során jelentősen szabályozták, lerövidítették, ezzel mérsékelve partalakító/felszínformáló tevékenységét.

²⁶ Első katonai felmérés (1782–1785). A térkép a korabeli, kevésbé fejlett földmérési módszerekből adódóan sok helyen torzult.

²⁷ *Baranya megye földrajzi nevei*, II. 451.

²⁸ Uo. II. 501.

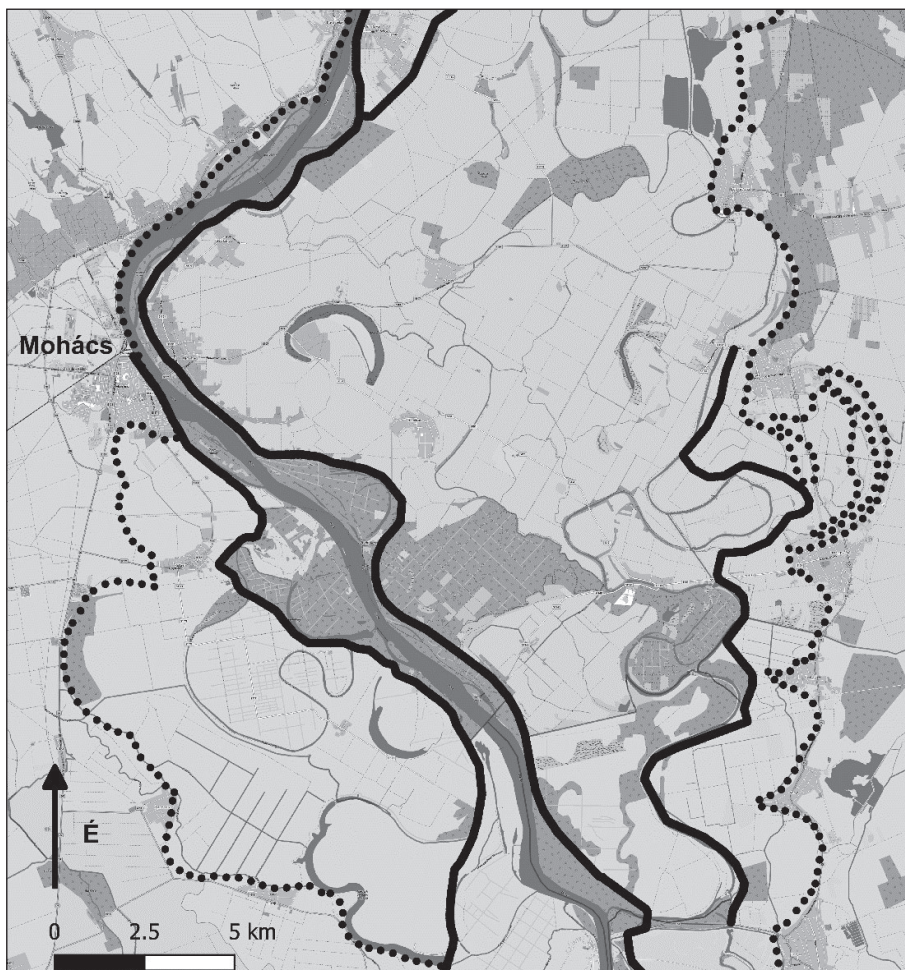

6. ábra. A Duna és annak ártere Mohácsnál a második katonai felmérés lapjain (pontozott vonal mutatja az ártér peremét)²⁹

Mohács város helyzetének és a mohácsi csata helyeinek értékelése kapcsán a Duna mentén három magassági szintet kell elkülönítenünk (5., 6., 7. ábra).

Alacsony ártérnek nevezzük területünkön a Duna 0 pontja (Mohácsnál 79,88 méter tengerszint feletti magasság) fölött 5–6 méterrel magasabban elhelyezkedő, tehát mintegy 84–85 méteres tengerszint feletti magasságú területeket. Ezt a szintet – az ármentesítés előtt – már a középvíznél kissé magasabb vízállásnál is elöntötte a Duna, tehát csak alacsony vízállásnál került szárazra. Az elmúlt évszázadok térképeinek tanúsága szerint az alacsony árteret többnyire mocsaras, nádas, vízállásos területek borították. Mind a Mohácsi-Duna keleti, mind nyugati oldalán megtaláljuk. Itt jellemző gazdálkodási forma

²⁹ Második katonai felmérés (1819–1869).

7. ábra. A Duna és annak ártere Mohácsnál napjainkban. A pontozott vonal mutatja az ártér természetes határát, a fekete vonal a kiépített gátrendszer³⁰

volt a fokokhoz köthető halászat és a gyűjtögetés (foki gazdálkodás). Magasabb részeit a nyári időszakban legelőként hasznosították. A szabályozások előtt nem létesítettek szállításokat ezeken a mélyen fekvő területeken.

A magas ártéri szintet a Duna 0 pontja fölé 8–9 méterre, azaz 87–88 méteres tengerszint feletti magasságra emelkedő térszínek alkotják. Ide már csak a nagyobb árvizek idején kerülhetett víz. Az ártér magasabb szintje csak kisebb-nagyobb foltokban figyelhető meg Mohács környékén. Megtalálható részben a Mohácsi-sziget északi felén, illetve a Mohácstól délre fekvő területeken a holtágak belső oldalán, ahol olyan hatalmas ártéri

³⁰ <https://www.openstreetmap.org/#map=14/45.9910/18.7204>. (A letöltés ideje: 2019. január 28.)

erdők települtek rájuk, mint például a Béda-erdő vagy a Bók-erdő.³¹ Voltaképpen Mohács régebbi, Duna menti, keleti fele is egy magas ártéri kiemelkedésen fekszik. A város ősi magjának telepítő tényezői között több természetföldrajzi jellegűt is találunk. Az első maga a Duna itt folyó, akkor még keskeny ága számos haszonvételi lehetőségével. Vele párhuzamosan az ármentes teraszon fut a buda–eszéki országút. De miért pont a Duna partjának ezen a szakaszán épült ki a környék legnagyobb part menti városa? Azért, mert ott fekszik a város, ahol a Duna meredeken leszakadó magasabb partja lealacsonyodik és a magasabb teraszfelszín, valamint a folyó közé beékelődik egy alacsonyabb, magas ártéri terület. Ez még többnyire árvizektől mentes felszín volt, ami jellegénél fogva megkönnyítette a hajókra való berakodást, a kompokhoz való le- és feljutást. Ettől délebbre az ármentes terasz már eltávolodik a folyótól, így a széles mocsaras ártér lehetetlenné tette az átkelést.³² További természeti adottság, hogy a város magas ártéren fekvő, régi magját egy egykori Duna-ág mélyebb területe választja el a nyugati, magasabban fekvő felétől. A beépítetlen mélyebb terület jól látszik az első katonai felmérés térképén (8. ábra) is, amelynek kapcsolódó leírásánál ezt olvashatjuk: „... a Rókus-kápolna, amely az Új Mohácsról az Ó-Mohácsra vezető úton fekszik és a mocsaras pataknál emelt kis töltés a palánkra [in der Plank] támaszkodik, szilárd anyagból épült.”³³ Korábban ez a víz védte a várost nyugat felől, ahogy az Ottendorf 1663. évi térképén is jól látható. Nyomvonala a Sokacrévtől ma is követhető a Bajcsy-Zsilinszky, Tomori, Tompa Mihály utcákon keresztül. Ismerjük ennek a mocsaras vízfolyásnak a nevét is, ami elválasztotta egymástól a két városrészt: Büdös-árok. A mai Gólya utcai forrásból eredt, dél felé folyva a Bég-patakba torkollott, majd vize onnan a Kölked felé eső ártéri területekre jutott.³⁴

Mohácstól délre a magas és az alacsony ártér jelentősen kiszélesedik a Duna és az ármentes terasz között. A Duna nyugati oldalán fekvő mocsaras öblözetek 19. század eleji állapotának szemléletes képét láthatjuk a Dunántúl egyik katonai szempontból feltérképezett leírásában: „A mohácsi és a kölkei mocsár Mohácsnál kezdődik és Izsépig tart. Ez nagyrészt vizes rétekből áll, amelyeket káka és nád nőtt be. Kis tócsákkal van tele és vizesárok tagolják. A közepén van egy szárazabb terület, ahol kis magaslaton Kölked falu áll. Ennek csak a szélein van kis kaszálható rész. Ezt a mocsarat a Duna esetenként teljesen elönti. Csak aszályos nyarakon száradnak ki egyes részei és télen fagy be teljesen. Ez a mocsár egyébként csak két ismert úton járható, nevezetesen Mohácstól Kölkedig, és Dállyoktól Izsépig de csupán nagyon száraz időben és csak gyalog vagy könnyű közlekedési eszközökkel [leichten Fuhrwerk]. Ennek a fentnevezett mocsárnak terjedelme közel egy négyszögmérföld. Ahhoz, hogy ezt a területet használhatóvá lehessen tenni, a Duna

³¹ Erdősi–Lehmann: *Mohács földrajza*.

³² A Bédai-Duna ugyan 900 méterre megközelíti Kölkedet, de a falu és a folyó között erősen mocsaras térség feküdt a szabályozások előtt. Dél felé a következő kikötési, átkelési lehetőség a Karasica túlszéljén, Kis-kőszegen, vagyis Batinánál van.

³³ Első katonai felmérés col. 12. sect. 33. Baranya megye; T. Mérey: *Baranya megye települései*, 109.

³⁴ *Baranya megye földrajzi nevei*, II. 457.

8. ábra. Mohács az első katonai felmérés térképén (1782–1785), a domborzati modell alapján színezve. Jól megfigyelhető az Ó-Mohácsot és Új-Mohácsot elválasztó egykori Duna-ág (a Büdös-árok) mélyebb területe

jobb partján végig gátat kell emelni, amely a legnagyobb vízállásnak és jeges árnak is elment tudjon állni.”³⁵

Napjainkban az ártéri területek vízmentesítését a folyó nyugati oldalán a mohács-darázsi belvízrendszer végzi, amely Mohács város és a magyar–horvát országhatár között fekvő holt Duna-ágakkal átszótt területen helyezkedik el. Területe 56,8 km², és négy önálló belvízöblözetből áll, úgymint a Mohács–Kölkedi-, a Vizslaki-, a Bédai- és a Geréchéti-öblözet, amelyekhez a Karasica-öblözet csatlakozik.³⁶

A Mohácsi-szigetnek teljesen önálló és sajátos vízrendszere volt és van. A korábbi századokban a hajdani Duna-medrek legmélyebb, fenéki részén a magas talajvízállás miatt mindig maradt valamennyi víz az év legnagyobb részében. Ezeket a patak vagy kisebb folyó szélességű csatornákat nevezte el a nép fokoknak. A sziget területét egy egészen nagy kiterjedésű csatornarendszer hálózta be, mely egyrészt levezette a fölösleges vizeket a Dunába, másrészt pedig szükség esetén a Duna fő medréből vizet juttatott az alacsonyabb fekvésű területekre. Ezzel a fokrendszerrel tehát komoly lehetőséget biztosítottak a rét- és legelőgazdálkodás, de a halászat számára is.³⁷ Napjainkban csak a Margitta-(mohácsi-)szigeti belvízelvezető csatornarendszer feladata a terület vízmentes-

³⁵ Österreichisches Staatsarchiv K VII. k. 116. Topographische Beschreibung des westlichen Theils von Ungarn zwischen der Donau und der Drau. I. Abtheilung 3-ten Ternion. „Gedrängte Beschreibung der Flüsse, Seen, Sümpfe und Moräste, dann der bestehenden und Projectirten Canäle. Militärische Bemerkung”; T. Mérey Klára: *A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején*. Pécs, 2007. 100–101.

³⁶ Magyarország hidrológiai atlasza. I. Folyóink vízgyjűjtője. 9. A magyarországi Duna-szakasz és kisebb mellékvízei. Bp., 1962. 175–176.

³⁷ Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítések befejezéséig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. I–XI. Szerk. Dr. Puskás Attila et al. Szekszárd, 1968–1987. VII.

sítése. Fő csatornája a Karapancsai-főcsatorna, mely kanyargós ágaival átszeli a sziget nagy részét észak-déli irányban. A Duna és a Ferenc-csatorna között elterülő belvízrendszer területe 288,9 km² kiterjedésű (tehát a sziget nagyobbik felét öleli fel). Szeremlei-, Baracskai- és Karapancsai-öblözetből áll.³⁸ A 19. század végétől ennek az összefüggővé tett vízvezető rendszernek a részét képezi a Riha-tó is (3. ábra). Kialakulását illetően morotvató, tehát a hajdani Duna egyik nagyobb kanyarulata ismeretlen idővel ezelőtt elgátolódva lefűződött. Ez a kialakulási mód egyben meghatározza kifli vagy sarlószerű alakját is. Azt, hogy mind a mai napig fentmaradt és nem jutott a morotvatavak általános sorsára, a feltöltődésre, annak köszönheti, hogy a sziget nyugati oldalának egy jó részéről a mohácsi Fertős-csatornán, a Simon-, Szamóc- és Sáros-fokokon, valamint a Riha-csatornán át ide folynak le a vizek. Ezek szerint maga a tó képezi az úgynevezett nyugati főgyűjtő szerepét, azaz élő vízfolyás maradt mind a mai napig, ahonnan a hajdani Lög- és Konyica-fokokon, melyet ma Karapancsai-főcsatornának neveznek, jut le az egész terület vize a Ferenc-csatornába.

A magas ártértől karakteres peremmel válik el a 90–100 méter magasságban fekvő, ármentes teraszfelszín. Ez a szigeten nem található meg, de Mohács környékén a Dunától, illetve a magas ártértől több kilométer szélesen húzódik nyugat felé a Bár-Lánycsók-Nagynyárád-Majs félköríves dombvonalig. A pleisztocén végén, mintegy 10–15 ezer éve a Mohácsi-sík a már említett félköríves vonal mentén megsüllyedt. Erre a felszínre rakta le az ősi Duna 20–22 méter vastag, kavicsból és folyami homokból álló hordalékát, majd a 9–12 méter vastagságú mocsári lösz is. Ezután a pleisztocén végén vagy az óholocénban a sziget területe kezdett el süllyedni, ezért a Duna bevágta medrét az így már relatíve magasabban fekvő hajdani üledékébe, és a korábbi Duna-ágak oldalazó pusztító munkájával létrehozta a mohácsi terasz 6–7 méter magas, karakteres peremét.³⁹ Az ármentes, jó termőképességű talajjal borított mohácsi teraszt ma már főleg szántóföldi művelésre használják. A korábbi évszázadok térképein azonban megfigyelhetjük, hogy a teraszt átszelő kisebb patakok sekély völgyeiben itt is voltak vízállásos, nedves területek, amiket korábban főleg legelőként hasznosítottak. A patakok szabályozása révén a mocsaras helyek kiterjedése mára jelentősen lecsökkent. Az ármentes teraszon futottak a környék fontosabb útvonalai is – többek között a Duna menti évezredes hadiút –, melyeken a közlekedést csak a vizenyős patakmedrek zavarták meg.⁴⁰

Napjainkban a teraszon három kisebb vízfolyás folyik keresztül. A Csele-patak északon, csak rövid szakaszon vágja át magát a Dunáig. Medre többnyire mélyen bevágódott a teraszfelszínbe. A teraszon Lánycsók felől átfutó Bég-patak vizét a falutól nem nagy távolságra egy északkeleti irányba futó mesterséges mederrel a Jenyei-árokba vezették. Így mintegy mesterségesen lefejezték a város belterületének délnyugati csücskén is áthaladó Bég-patak völgyét. Most mind a két, rendezett medrű patak vize a város belterületének északi peremén ömlik a Dunába. A terasz legnagyobb vízfolyása a Majs, Nagynyárád és Sátorhely kö-

³⁸ Magyarország hidrológiai atlasza, 1/9. 181.

³⁹ Erdősi-Lehmann: Mohács földrajza.

⁴⁰ T. Mérey: Baranya megye települései, 107–113.

zötti területen több ágból eredő Borza-patak, amely ma már erősen kanalizált. Vizét nagyrészt mesterséges csatornákon keresztül egyenesen dél felé vezetik, ahol Baranyakisfalud mellett torkollik a Karasicába. Ebbe vezették bele a Nagynyárádtól induló Lajmér-patak vizét is, ezért annak korábbi, Kölked felé vezető medrét beszántották.⁴¹

A csata helyszíneit leíró történeti források földrajzi tartalma

A csata környezetével kapcsolatos megállapítások elsősorban Brodarics Istvánnak a csata eseményeiről szóló krónikáján alapulnak, amely a legrészletesebb és a legtöbb használható információt adja. A földrajzi viszonyokat érzékletes, szemléletes módon írja le. A rendelkezésre álló egyéb írott dokumentumok ugyanakkor fontos információkkal egészíthetik ki Brodarics leírását, illetve egyes pontokon meg is erősíthetik azt. Azokról a helyszínekről ellenben, ahol a kancellár nem fordult meg, illetve csak másodkézből származó információkat említ, más résztvevői beszámolók pontosabbak lehetnek.

Út, mocsár, árok és domb

Az oszmán sereg déli irányból, a Karasica-patakon keresztül érkezett meg a Mohácsi-síkságra. Felvonulásukhoz a római korban kiépített hadiutat használták (9. ábra). Ezen Konstantinápolyból indulva Edirne, Plovdiv, Szófia, Nis, Nándorfehérvár érintésével, Pétervárad és Újlak leküzdésével értek Eszékhez. Lutfi pasa török krónikás leírásából tudjuk, hogy ezután átkeltek egy nehezen járható mocsaras területen, amit ő „Papasz-irmagi”⁴²-nak nevezett. Az átkelés helye Baranyavárnál lehetett.

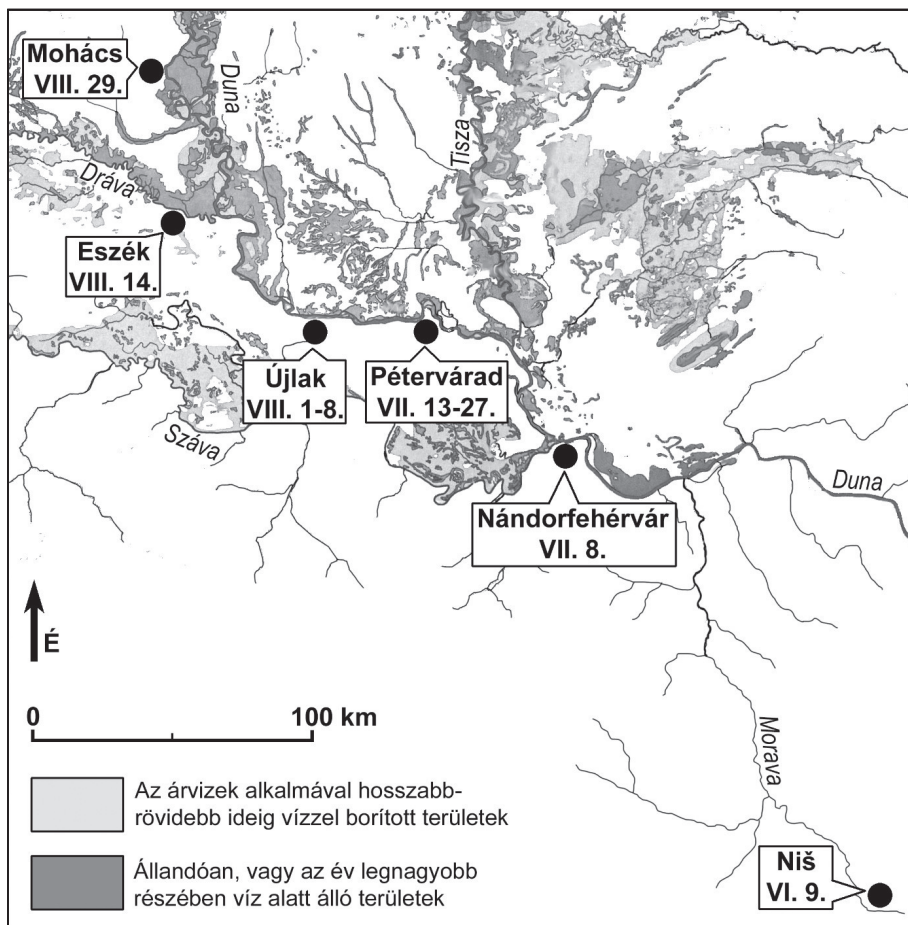
A mohácsi csatával kapcsolatos kevés földrajzi sarokpont egyike, hogy az oszmán erők Buziglicánál⁴³ szétváltak. A főerők tovább nyomultak előre a csataterre, míg Báli és Hüszrev bég lovasserege nyugatra vonult és egy átkaroló műveletet hajtott végre, hogy a síkság északi részén a keresztény sereg hátába kerüljön Bácsfalud⁴⁴ térségében. Az elágazás után a főszereg észak felé vonult fel a sík keleti oldalán az egykori római hadiút vona-

⁴¹ Erdősi-Lehmann: *Mohács földrajza; Magyarország hidrológiai atlasza*, 1/9.

⁴² *Török történetírók*. I-II. Szerk. Thury József. Bp., 1893–1896. II. 14.

⁴³ Buziglica Géta és Dályok között található. Korabeli helyének azonosítására vannak támpontjaink. Majs település 1772. évi mezőgazdasági térképén Pusziklitzta a gétai magaslatról [Getta] északra, Udvartól délre látható (Charten von der ka[mmer]al Ortschaft Mays... Magyar Nemzeti Levéltár [= MNL] S 11-N.o. 830:43.). Az első katonai felmérésen (1782–1785) a Pusaklicza w. h. (w. h. = Wirtshaus = csárda) felirat közvetlenül a Baranyavárról Mohácsra tartó főútvonal mellett helyezkedik el, Udvartól mintegy 2,5 km távolságban délre, Dályoktól pedig 3 km távolságban nyugatra. A második katonai felmérésen (1819–1869) ugyanitt, a már szintén feltüntetett Géta pusztától keletre a Buziklicza P. (P. = pusztta) és a Buziklicza Wald (Wald = erdő) jelenik meg. Ezen a helyen a harmadik katonai felmérésen (1872–1885) a J. H. Buziglica (J. H. = Jagdhaus = vadászház) és a Buziglica-Wald tűnik fel.

⁴⁴ Bácsfaludnak a mohácsi csata idején elpusztult maradványait Lánycsók közelében tárták fel. Papp: A mohácsi csatahely kutatása, 202.

9. ábra. Az 1526. évi hadjárat főbb oszmán állomásai Niš és Mohács között⁴⁵

lán. Báli és Hüszrev serege pedig a teraszperem magasabb térszínének útjain haladt északnyugati irányba.

A sereg kettéválásának a katonai megfontolások mellett volt egy környezeti oka is. Gábris Gyula a mohácsi csata környezetével kapcsolatban írt tanulmányában⁴⁶ felhívja a figyelmet egy fontos földrajzi körülményre: a Mohácsi-síkságnak eredetileg a keleti oldala volt a magasabb, a nyugati oldala később töltődött fel. A dombosági területről a síkságra kelet felé kilépő vízfolyások üledékükkel lassan feltöltötték a völgyek előterét, de egyben szét is terültek, kiterjedt posványos, mocsaras, lápos területeket hoztak létre. Ezért tapaszt-

⁴⁵ A háttérként szolgáló térkép forrása: Magyarország vízborította és árvízjárta területei az ármentesítő és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt. Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi Intézet Ny. M. Kir. HTI. Bp., 1938. (<https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/2206/>. A letöltés ideje: 2019. január 28.)

⁴⁶ Gábris Gyula: A mohácsi csatamező. *Föld és Ég* 15 (1980) 249–252.

talható, hogy a jelen vizsgálat szempontjából kiemelten kezelt Majs keleti előterében fekvő hordalékkúpot északról, keletről is vizenyős, mocsaras, délről lápos térségek vették közre. Kelet felé azután a vizek megint jól definiált mederbe kerülnek, így az átkelés rajtuk arrafelé már jóval könnyebb. A rómaiak a hadiutat azért építették a síkság keleti felére, mert az volt a konszolidáltabb része a területnek. A síkság nyugati része a hordalékkúpok kivételével csapadékos időben csak nehezen járható térszín volt. Száraz időszakban vezethettek rajta keresztül utak. A síkságtól nyugatra, a medenceperem magasabb térszínén megint lehetett haladni, ezért volt ott is út, de ideálisnak távolról sem lehetett nevezni, hiszen a rajta haladónak le kellett ereszkednie a síkságra kilépő vízfolyások által kimélyített völgyekbe, melyeken az átkelést a magas vízállás nyilván nehezítette. Azután megint fel kellett kapaszkodni a medenceperemre és így tovább, egészen Nyárádig.

Az oszmán főserg a gyalogsággal, a tüzéséggel ezért haladt a síkság keleti felén, míg a nehezebben járható nyugati úton a Báli és Hüsrev vezette lovasság vonult. A buziglicai elágazásnak ez alapján van kiemelt jelentősége, és jól mutatja, hogy miért is kellett a fősergnek a hadiutat használnia.⁴⁷ Így jutottak el az oszmánok a csatatérre.

A csata helyét Brodarics a következőképpen írta le: „Mint fentebb már mondtuk, ezen a helyen óriási, széles síkság terül el, sem erdő, sem cserjék, sem víz, sem domb nem bontotta meg, csak bal felől, közötté és a Duna között volt egy iszapos, mocsaras víz, sűrű sással és nádassal, ahol utóbb sok halandó pusztult el.”⁴⁸ Később pedig így ír róla: „A mocsár is nem egyet nyelt el mély örvényeiben...”⁴⁹ Brodarics mellett egy cseh forrás⁵⁰ is arról számolt be, hogy közvetlenül a csatatér mellett egy mély mocsár húzódott. A török krónikások közül Kemálpasazáde szintén hangsúlyozza,⁵¹ hogy a csata a Duna mocsarától nyugatra zajlott. Brodarics, a cseh forrás és Kemálpasazáde is megemlíti, hogy a csatát követően a keresztények közül sokan ebbe az ingoványba veszttek.

A forrásokban iszapos, mocsaras, sással, náddal benőtt állóvizet⁵² említenek. Ezek a jegyek a Duna jobb parti árterén kialakult mocsárra, az úgynevezett Vizslaki-rétre⁵³ illelnek. Annál is inkább, mert annak nyugati peremét mintegy 4–6 méteres meredek lejtőjű szintkülönbség zárja le (10. ábra). Ezt a jelentős szintkülönbséget a fentebb említett cseh forrás így érzékelteti: „Sokan a mocsárban sülyedtek el, egyik a másik után esett bele.”⁵⁴

⁴⁷ A Sátorhelytől nyugatra, Majstól északkeletre fekvő kiterjedt, vizenyős területet még a 19. században csapolták le, míg a Majstól délre fekvő lápos terület lecsapolása csak az 1950-es években fejeződött be.

⁴⁸ Brodarics István: *Igaz leírás*, 46.

⁴⁹ Uo. 53.

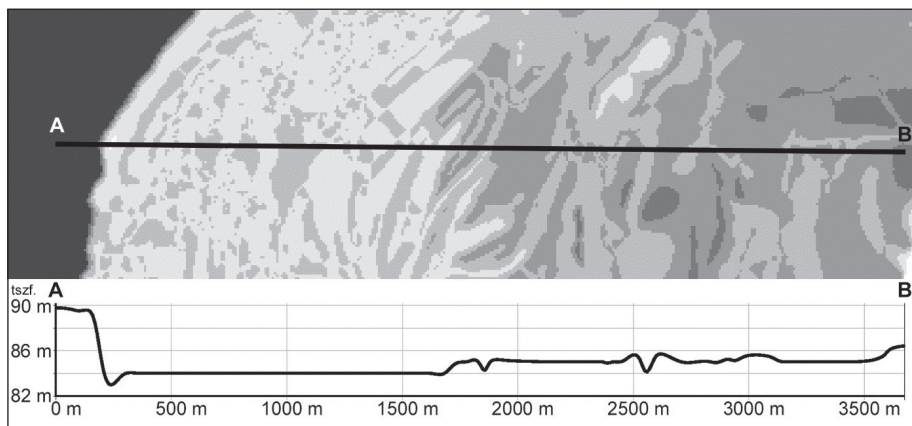
⁵⁰ Egy cseh úr levele a Santa Clara-kolostor főnöknőjéhez. 1526. november. In: *Mohács*. Szerk. B. Szabó János. Bp., 2006. 121–131.

⁵¹ Kemálpasazáde: *Mohácsnéme*. 1526 és 1534 között. [Részletek.] In: *Mohács*, 211–221.

⁵² A csatatér melletti mocsár, amelyet a források rendszeresen emlegetnek, iszapos, mocsaras vízként jelenik meg. Istvánffy például mocsaras tónak nevezte. Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*. 1622. [Részlet.] In: *Mohács*, 186. Athanasio Georgiceo tóként írja le, tehát állóvízként: „... bal oldalon pedig egy igen nagy tavat vízimadarakkal, bár csak kevés helyen volt benne víz. Ezt a tavat áradáskor a Duna fel szokta tölteni...” Tóth István György: Athanasio Georgiceo álhúhás császári megbízott útleírása a magyarországi török hódoltságról, 1626-ból. *Századok* 132 (1998) 854.

⁵³ A Vizslaki-rét helye ma Sátorhely községtől keletre húzódik.

⁵⁴ Egy cseh úr levele... In: *Mohács*, 124–125.

10. ábra. A mocsár magasságkülönbségeket mutató keresztmetszete a Vizslaki-rétnél

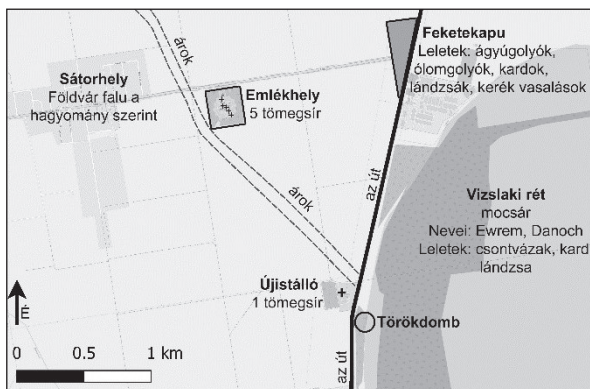
Bertók Gábor, aki 2009 óta folytat régészeti vizsgálatokat Majstól északkeletre, felveti, hogy a kérdéses mocsár a megáradt Borza-patak lehetett.⁵⁵ Ennek ellent mond az a tény, hogy a Borza áradásakor sem állóvíz. A felületes szemlélőnek is nyilvánvaló lehetett a víz erőteljes felszíni áramlásából, hogy a Borza⁵⁶ esetében nem lehet mocsárról beszélni, az folyóvíz. Továbbá a Borzánál, amennyiben a Bertók által feltételezett mértékűvé emelkedik a vízszint a patakban (legalább kétméteresre, hogy a fulladás veszélye fennálljon), akkor a parton nőtt vízínövényzet⁵⁷ teljesen víz alá kerül, ráadásul az áramlás miatt a mederfenékhez is hajlik. Így a Brodarics által jelzett növényzet nem lenne látható, tehát mindez nem felel meg a leírásnak. A patak ártere a peremeknél lassan mélyül, így annak a valószínűsége, hogy valaki abba belefullad, kicsi, mivel a vízszint süllyedésével a befelé haladó személy vissza is fordulhat. Annak, hogy Brodarics félreértve a helyzetet a Borza-patak 150–200 méter széles, tehát átlátható árterét összetévesztette volna a Duna menti mocsár több mint 5 kilométeres szélességével, az is ellentmond, hogy a két árter között egy magasabb, ármentes terasz magasodik, amelyen a római eredetű hadiút is haladt. Ez nem csupán látványosan mutatja meg azt, hogy a széles Duna menti mocsár keletre feküdt, hanem azt is, hogy a Borza jóval keskenyebb völgye és ártere nyugatra volt. Így a területen közlekedők számára az összetévesztés lehetősége aligha állt fenn.

A Duna menti mocsáron kívül meg kell említenünk még egy olyan környezeti elemet, amely hangsúlyosan jelenik meg a leírásokban. Ez pedig egy árok vagy „völgy” a mocsár közelében, amely mentén a csata zajlott. Ez egy egykori folyómeder, amely az idők folyamán üledékekkel töltődött fel és szabad szemmel napjainkban csak kevésbé észlelhető,

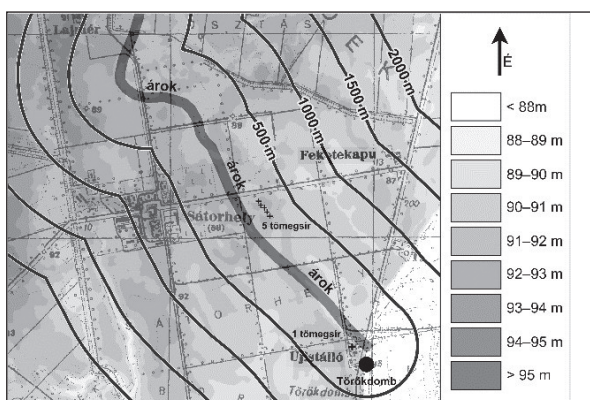
⁵⁵ Bertók Gábor: „Már két lehetséges csatater is van Mohácsnál”. <https://zoom.hu/hir/2018/12/19/mar-ket-lehetsleges-csatater-is-van-mohacsnal/+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>. (Legutóbbi megtekintés: 2019. január 28.); „Megtalálhatták hol dőlt el a mohácsi csata”. http://www.muemlekmek.hu/magazin/mohacsi_csata_csatater_kutatas_majs. (Legutóbbi megtekintés: 2019. január 28.).

⁵⁶ A Borza neve a déli szláv *brzo*, vagyis gyors szóból ered.

⁵⁷ Az olyan lágyszárúak, mint a sás és a nád.

11. ábra.
A mohácsi csatater
csatával
kapcsolatos
objektumai
és régészeti
leletei⁵⁸

12. ábra.
Az ároktól mért
távolságok⁵⁹

műszerekkel, távérzékelési módszerekkel azonban jól azonosítható: Nagynyárádtól a mocsárig húzódik keresztül a síkságon északnyugat–délkeleti csapásirányban. A csata leírása során a következőképpen említik a kérdéses völgyet: „Végül azonban nemcsak a félelem, de a füst is ellepett mindent, és akadályozta a látást; ezért hadaink kénytelenek voltak nagyrészt a völgybe lemenni, ama mocsaras víz mellé, de a hátramaradottak szüntelenül bátran harcoltak az ágyúk előtt. Egyébként azok is visszatértek, akik a völgybe húzódtak le, hogy újra kezdjék a harcot, de sem az ágyúk erejét és füstjét nem lehetett már elviselni, meg nagyrészt a hadsereg is menekülőben volt már, tehát ők is futni kényszerültek.”⁶⁰ A több helyen hangsúlyozott mocsaras víz mellett volt tehát a völgy, amely – úgy tűnik – fedezéket nyújtott a keresztény katonáknak.

Ezt a felszíni képződményt a cseh forrás is említi: „egy mély árok húzódott keresztben, tele vízzel, és mellette a mély mocsár [...] Az árok helyenként annyira megtelt emberekkel és lovakkal, mintha hidat építettek volna rajta. A kegyetlen törökök olyan hevesen üldözték és szorították bele őket a vízbe és az árokba, teljesen bekerítve a keresztényeket,

⁵⁸ A térképi háttér forrása: <https://www.openstreetmap.org>. (A letöltés ideje: 2019. január 28.)

⁵⁹ A térképi háttér forrása: 1941-es katonai térkép.

⁶⁰ Brodarics: *Igaz leírás*, 52.

hogy azoknak, akik Isten segítségével megmenekültek, a törökökön kellett keresztül-vágniuk magukat.”⁶¹

A csatatéren a jobbszárnyon is megjelent egy árok a leírásban: „... az ellenség hadai abban a völgyben, mely tőlünk jobbra, a dombok alatt terült el, csöndesen megindultak, csak a lándzsák hegyei árulták el.”⁶² A török lovasság itt viszont nem a már fent említett völgyben, hanem a Borza völgyében nyomult előre, ahol mindössze 3–4 méter a domborzat takarása, így a lándzsák hegye látszódnak. ⁶³ A török lovasság azután a völgyön átkelve támadt a keresztény jobbszárnyra.

A mocsártól kiinduló, a síkságot keresztülszelő árokról a török krónikás Lutfi pasa is beszámolt: „egy kém hírül hozta, hogy a gyaurok, azonkívül, hogy ilyen nagy számmal vannak, még egy nagy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig, másik pedig a Dunáig nyúlik, s melyen lehetetlen áthatolni.”⁶⁴ A kérdéses árok vagy völgy erősen elütött a síkság aktív vízfolyásainak sűrűn kanyargó, meanderező völgyeitől. A közel 5 kilométer hosszú és kilométeres nagyságrendű, enyhe íveket leíró, 50–70 méter széles egykori meder mesterségesnek tűnhetett a helyet távolabbról szemlélő felderítők számára.

A korszak történetírói, akik támaszkodtak ugyan Brodarics krónikájára, más forrásokkal, illetve helyismerettel is rendelkeztek. Közülük Istvánffy Miklós szintén hangsúlyozta az „árok” vagy „völgy” jelentőségét: „Lovasaink egy része a völgybe húzódott, mely a domb és egy, a közelben lévő mocsaras tó között volt...”⁶⁵

Leírásában Brodarics István még két fontos földrajzi helyet említett a csatatérrel összefüggésben, egy dombot és egy falut: „Velünk szemben hosszan elnyúló domb feküdt, mint valami színpad, e mögött volt a török császár tábora; a domb legalján egy kis falu templommal, neve Földvár. Itt állította fel az ellenség az ágyúkat.”⁶⁶

A Földvár faluhoz tartozó birtok azonosítását középkori oklevelek és az újkori írott források, valamint a régi térképek alapján végeztük el. A település belterületének lokalizálása még további kutatást igényel, de Földvár birtokot a Borza-patak és a Vizslaki-rét közötti térségben azonosítani tudtuk. ⁶⁷ A mély Duna menti mocsár, a „völgy” és Földvár birtok képezik tehát a csatatér főbb topográfiai elemeit.

Az általunk azonosított csatatér egyes helyeiről a néphagyomány is megemlékezik. Az úgynevezett „Törökös” nevű helyet úgy tartották számon, hogy a csata idején ott állították fel a törökök a tüzéséget. ⁶⁸ A Fekete-kapu egyike volt a csata helyszínének, ahol a néphagyomány szerint súlyos vérvesztéséget szenvedett el a keresztény sereg. A Török-

⁶¹ Egy cseh úr levele... In: *Mohács*, 124–125.

⁶² Brodarics: *Igaz leírás*, 48.

⁶³ Gyenizse Péter – Pap Norbert – Kitanics Máté – Morva Tamás: A mohácsi csata helyszínének pontosítását célzó beláthatósági vizsgálatok eredményei. In: *Az elmélet és gyakorlat találkozása a térinformatikában*. X. Szerk. Molnár Vanda Éva. Debrecen, 2019. 101–108.

⁶⁴ Lutfi pasa: Az Oszmán-ház története (a kezdetektől 1554-ig). 1550-es évek. [Részlet.] In: *Mohács*, 227.

⁶⁵ Istvánffy: A magyarok történetéből. In: *Mohács*, 186.

⁶⁶ Brodarics: *Igaz leírás*, 46.

⁶⁷ Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Szalai Gábor – Polgár Balázs: Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői. A mohácsi csata centrumtérségének lokalizálása. *Történelmi Szemle* 61 (2019) 209–246.

⁶⁸ Papp: A mohácsi csatahely kutatása.

domb úgy maradt fenn, mint az a hely, ahol Szulejmán tartózkodott a csata idején. Ez utóbbit megerősíteni eddig nem tudtuk, ugyanakkor sikerült bizonyítanunk, hogy azon a helyen egy fából készült oszmán győzelmi emlékmű, egy kioszk állt, mely egyben Szulejmán szultán emlékhelyeként is szolgált.⁶⁹ A 2018 őszén folytatott vizsgálataink során mi is azonosítottuk azt a kútat, amelyet a pavilonnál mélyítettek. Feltételezhetően ez a kút lehet az alapja annak a hagyománynak, miszerint volt a csatatéren egy kút, az úgynevezett „Törökök kúttya”, amiből csak a szultán ihatott.

Régészeti jelenségek is hozzájárulnak a csatatér egyes részleteinek jellemzéséhez. A Törökdombon állt oszmán győzelmi emlékműről évszázadokon át úgy tartották, hogy helyének a csatában fontos szerepe volt. Tekintették az oszmán sereg vezérési pontjának, a szultán sátra helyének vagy az oszmán oldali halottak temetőjének is. A dombot korábban kincskeresők bolygatták és amatőr régészek ásták fel, de csak római kori épület maradványaira, a déli oldalon pedig római kori sírokra bukkantak.⁷⁰ Oszmán korból való régészeti jelenségeket azonban sokáig nem sikerült feltárni.

Később viszont előkerültek a hiányzó régészeti bizonyítékok a korszakból. Kiss Attila 1974-ben leírta a török kútat, amit az oszmánok alakítottak ki. A kúttól délre késő középkori leletanyagot gyűjtött fel.⁷¹ A kút és a megfigyelhető falak maradványairól 1975-ben Maráz Borbála is beszámolt.⁷² A 2018 őszén folytatott régészeti vizsgálataink megerősítették azokat az eredményeket, amelyekre a Törökdombmal kapcsolatos elméleti kutatásaink során jutottunk.⁷³ Megtalálhatók a területen a római és a török kori területhasználat, valamint az itt álló, a térképeken az 1760-as évekig nyomon követhető kápolna korszakának relikviái is.

A közelben több más olyan lelet is előkerült, ami a csatatér közelségére utal. A hercegi uradalom számtartója 1928-ban bejelentést tett arról, hogy csatornaásáskor (1902), a Törökdomb melletti Vizslaki-réten egy férfi- és egy lócsontvázat talált, mellette lándzsát és egy hosszú egyenes kardot [deutsches Ritterschwert], amelynek a markolata a fennmaradt dokumentum szerint drágakövekkel volt díszítve.⁷⁴ Szintén tudásunk van arról, hogy 1925–1927-ben, az Újistálló és a Vizslaki major közötti területen, csatornaásáskor „igen sok csontvázat találtak”.⁷⁵ A Duna-mappáció idején, 1829-ben a Mohács városhoz és Kölkedhez tartozó topográfiai leírásban a „sátoristyei [sátorhelyi] határon egészen a Török vagy Basa halomig” [Törökdomb] húzódó térségről még azt írták, bár a csatát ide kötik, sarkantyúk, zablák, pénzek csak kisebb számban kerülnek elő.

A gőzekés mélyművelés megkezdésével ugyanakkor a Sátorhelytől keletre fekvő Fekete-kapunál már több hadileletet, vas ágyúgolyókat, ólomgolyót, kardot, lándzsát és

⁶⁹ Vö. Pap et al.: A mohácsi Törökdomb.

⁷⁰ Gergely: Ásatások a mohácsi csatatéren.

⁷¹ JPM RA Nagynyárád 1248-83.

⁷² JPM RA Majs. Merse 1173-83.

⁷³ Pap et al.: A mohácsi Törökdomb. 2018 őszén a megkezdett vizsgálatok a helyszínen folytatódtak. A felszíni leletgyűjtés és a fémdetektoros vizsgálatok megerősítették az előbbi tanulmány kutatási eredményeit.

⁷⁴ JPM RA Kölked-Feketekapu, Leletbejelentés levélben, 1077/82.; Papp: A mohácsi csatahely kutatása.

⁷⁵ JPM RA Nagynyárád 1261-83.

ágyúkerék-vasalásokat találtak. Ezekről Kalt József értesítette a pécsi múzeumot.⁷⁶ A 20. század elején talált öntöttvas és ólom ágyúgolyók elemzése a Sátorhelytől keletre fekvő térséget valószínűsíti csatatérként. A lövedékek az oszmán hadsereg néhány évvel a csata előtt nagy számban gyártott mezei ágyúinak felelnek meg.⁷⁷ A lövedékek kilövésére a Törökdombtól nyugatra elterülő térségben kerülhetett sor. Mintegy öt kilométerre innen, Sátorhelytől északra, a Nagynyáradhoz tartozó Zsidó-pusztán az 1940-es évek végén, szántáskor a markolatánál ezüst verettel bíró, díszes handszár került elő.⁷⁸

A csatatér kutatásának nagyon tanulságos története egy 16. századi, a térségben talált csatabádról szól. A fegyver az 1960-as években került elő, és a 16. századra datálták. 1970-ben megvizsgálták a pécsi múzeumban, és azt jegyezték fel, hogy a majs–mersei magaslat előterében lévő területéről került elő.⁷⁹ A fegyvert a tulajdonosa 1975-ben adta át a múzeumnak.⁸⁰ A lelőhelyet megvizsgálni kívánó régészek számára ekkor derült ki, hogy a megtaláló azt valójában a Törökdomb közelében fedezte fel.⁸¹

A 19. század végén a Vizslaki-rét mellett, az Újistálló nevű helyen, épületalapozás során tömegsírra bukkantak, amiről Halmay Barna számolt be 1926-ban megjelent tanulmányában.⁸² Hummel Gyula szerint a kérdéses helyen később is előbukkantak csontok és más leletek: „... az új istálló majorban 20 évvel ezelőtt [1903-ban] az uradalom új épületeket építtetett, a terület plaszírozásánál rengeteg embercsont, kengyel, sarkantyú stb. került 40–50 cm mélységből a felszínre, a csontok 400 évesre vallottak és keresztbe kasul feküdtek egymáson, jellemző, hogy semmi értékesebb fegyver nem került elő, ami jele annak, hogy a törökök a halottakat kifosztották.”⁸³ A leírás erősen emlékeztet a Papp és Maráz által, a közelben feltárt sátorhelyi tömegsírok képeire. A fentiek alapján legalább egy, de lehetséges, hogy két tömegsír előkerülésével is számolhatunk a Törökdomb szomszédságában, az „ároktól” kisebb távolságra, délre. Sajnos a sírokat szakember nem vizsgálta meg, így biztosat ezek felől nem állíthatunk. Mivel a területen középkori településnyomok is megfigyelhetők, ezért nem lehet kizárni a lehetőséget, hogy a leírt sírok részben azokhoz, tehát a terület egy korábbi időszakához kapcsolódnak.

Ugyanakkor a Vizslaki-rét területéről bejelentett, csatorna kialakítása során megfigyelt számos csontváz bizonyosan nem ezekhez a településekhez kapcsolódik, hiszen azok csak a lecsapolásokat követően kerültek a felszín közelébe. A csata rendelkezésre álló leírásai alapján valószínűsíthető lehet, hogy a csontvázak Brodarics, Kemálpaszáde és a cseh forrás által is említett, tömegesen a mocsárba veszett katonák maradványai voltak.

⁷⁶ JPM RA Kölked-Feketekapu. Leletbejelentés levélben. 1077-82.

⁷⁷ Pap et al.: Sátorhely vagy Majs, 244.

⁷⁸ JPM RA Nagynyárad 1234-83.

⁷⁹ JPM RA Majs. Merse 1172-83.

⁸⁰ A múzeum gyarapítási jegyzékében N. 8/1975. számon szerepel.

⁸¹ Jelentés a Majs, mohácsi csatatér, harci bárd kérdésével kapcsolatban 1975. JPM RA 1173-83. 1975. augusztusban Maráz Borbála és Kárpáti Gábor felkereste Ujvárit (a megtalálót) a harci bárd lelőhelyének lokalizálása miatt. Ekkor a lelőhelyen, amely az Újistállóval szembeni úgynevezett Törökdombon, La Tène, római és késő középkori maradványokat találtak. Újabb, mohácsi csatával összefüggő lelet nem került elő.

⁸² Halmay Barna: *Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye*. Debrecen, 1926, 81.

⁸³ Hummel Gyula: *Földvár. Dunántúl 1926. július 23.*

A legjelentősebb, a mohácsi csatával összefüggésbe hozott leletegyüttest Papp László régész tárta fel az 1960-as évek elején. Az ásatás során két tömegsír került elő Sátorhely településtől keletre. A 450. évi megemlékezésekre készülve helyi kezdeményezésre egy emlékparkot alakítottak ki a tömegsírok környezetében. Ekkor további három tömegsír került elő.⁸⁴ Az öt tömegsírban összesen ezer és kétezer közötti számban nyugszanak a csatában elesett katonák. A sírgödrök kapcsán azok sajátos alakját és egymáshoz viszonyított helyzetüket is figyelembe véve felmerült, hogy eredetileg lőállásnak készülhettek, és csupán utólagosan használták fel ezeket sírgödrökként. A 11. és 12. ábrán megfigyelhető térbeli eloszlásuk. Az öt mélyedés szerkezeti egységet képez az általunk azonosított „árokka”, az egykori kiszáradt folyóvölgygel, mivel azzal hozzátvetőleg párhuzamosan futó vonal mentén kerültek kialakításra.

A csatater helyeinek összefoglaló értékelésére elvégeztünk egy összehasonlító vizsgálatot, melyről az 1. táblázat ad áttekintést. A Mohácsi-síkság két települési helye, Sátorhely és Majs (falnyom), valamint kontrollterületként Udvar–Buziglica térsége esetében vizsgáltuk meg azt, hogy a környezeti rekonstrukció és az ismert régészeti, néprajzi adatok miképpen felelnek meg, vagy térnek el a történeti leírások képétől a három pozíció esetében. Az alábbi elemzés nem csupán a csatater helyének valószínűsége kapcsán, de az oszmán sereg dél felől való felvonulási útjára vonatkozóan is lehetővé teszi következtetések levonását.

Az 1. táblázatban szereplő adatok alapján és a csatater ismert jellemzői szerint Sátorhely környéke felel meg legjobban a csatater leírásának és Brodarics távolságadatainak. A másik két helyszín távolabb volt, mintegy másfél mérföldre feküdt. Majs keleti előtere legalább részben megfelel annak, hogy fátlan síkság. Udvar–Buziglica térsége ugyanakkor egyértelműen nem tesz eleget a fátlan sík terület képének. A környezeti jellemzők, azaz a mély mocsár a Duna felé, az, hogy egy „völgy” húzódik keresztül, valamint egy kisebb kiemelkedés figyelhető meg a térségben, Sátorhelyre igazolhatók. A néprajzi, illetve a régészeti adatok is Sátorhely mellett szólnak, különösen a tömegsírok jelenléte. Majs esetében megfigyelhető magaslat, de a csatarend szerinti bal oldalon nem található meg a Duna, és az említett széles völgy sem azonosítható. A hadirégészeti adatok részben legalább 17. századi összecsapásokra vallanak, ugyanakkor a nyugatról, a magyar sereget átkaroló oszmán lovasság útvonalába esett, a csata előtt pedig szórványos összecsapások is lehettek területén, így nem lehet kizárni, hogy a környéken 1526-os leletek is kerülhettek elő.

A csata idején Udvar–Buziglica térsége a hadiúton át a csataterre vonuló oszmán hadsereg felvonulási területe volt. Adat nincs rá, de elképzelhető, hogy egyes egységek itt táboroztak, arra ugyanis alkalmas volt. Az Udvartól délre fekvő Szent László-kápolnánál a hagyomány szerint előkerült 60 levágott fej legalábbis arra utal, hogy a török katonaság által levágott fejeket a bemutatás után ott földelték el. Ez leginkább tábor jelenlétére utalhat.

⁸⁴ Maráz Borbála: A mohácsi csatater régészeti leletei. *Honismeret* 4 (1976) 4. sz. 23–25.

1. táblázat. Majs (falunyom), Sátorhely és Udvar–Buziglica térsége összehasonlító vizsgálata a mohácsi csata leírásai alapján

Sátorhely térsége	Majs (falunyom)	Udvar–Buziglica térsége	
A csata centrum-térségének helyszíne Brodarics adatai alapján egy mérföldre (kb. 8 kilométerre) fekszik Mohácstól ⁸⁵	7,5 km Megfelel.	11 km Nem felel meg.	14 km Nem felel meg.
Brodarics szerint a csata fátlan síkságon zajlott ⁸⁶	Megfelel.	Megfelel.	Nem felel meg. Síkság, de erdő van rajta. ⁸⁷
A Borzától északra és keletre volt Földvár ⁸⁸	Megfelel.	Nem felel meg, mert a Borzától nyugatra fekszik.	Nem felel meg, mert a Borzától délre fekszik.
Brodarics szerint bal felől mély mocsár húzódik a csatatér és a Duna között ⁸⁹	Megfelel. Itt található a vizslaki-rét.	Nem felel meg. A feltételezett csatatér bal oldalán egy láp van, nem mély mocsár. Azon túl viszont nem a Duna található, mert az itt Brodarics háta mögött lenne.	Részben felel meg. A csatatérnek feltételezett térségben a buziglica környéki magaslat felé nézve a Duna Brodaricsnak háttal található. A mocsaras, vizenyős terület pedig nem balra, hanem jobbra van, és nem mély.
Tömegsírok ⁹⁰	Öt tömegsír található Sátorhelyen, továbbiakra utaló forrásaink vannak az Újstálló majorra vonatkozóan, a Vizslaki-rét közelében.	Nincsenek ismert tömegsírok.	Tömegsír nem ismert, de előkerült 60 levágott fej a Szent László-kápolnánál, Udvertől délre.

⁸⁵ Brodarics arról számol be, hogy a magyar sereg Mohácstól egy mérföldre, a Dunától pedig fél mérföldre fekiúdt. Brodarics: *Igaz leírás*, 46. A csata centrumtérségéhez ez kiindulópont lehet, a felfejlődési távolságot hozzászámítva. Brodarics mérföldjéről korábban is vita volt a kutatók között. Gyalókey ez alatt 8,353 km-es távolságot értett. Gyalókey Jenő: Földvár. *Hadtörténelmi Közlemények* 27 (1926) 290–300. Halmay Barna 7,5 km-ben határozta meg. Halmay: *Az 1526-iki mohácsi csata*.

⁸⁶ Brodarics: *Igaz leírás*, 46.

⁸⁷ Egy 1478. márciusi határjárás, mely Merse birtok határait tisztázza Földvár birtoktól délre, a Borza völgyében dél felé, Danóc irányába haladva két névvel bíró erdőt is felsorol: „Kaysa” és „Wanalygethe”. MNL Országos Levéltára (= OL) Diplomatikai Levéltár (= DL) 89144. (Esterházy hg. cs. lt. 26. B. 147. Az oklevél 1520. május 23-i átírásban maradt fenn). Lásd továbbá B. Szabó János: Egy Mátyás-kori oklevél és a mohácsi csata centrumában fekvő Földvár falu „rejtélye”. Egy évszázados kirakós játék új darabjai. In: *Hunyadi Mátyás és kora*. Szerk. Bárány Attila et al. Debrecen, 2019. 157–158. Az első katonai felmérés ezen a helyen erdőt mutat a síkban. A síkság déli részén Buziglica körül erdő látható [Buziglica Wald].

⁸⁸ Pap et al.: Sátorhely vagy Majs.

⁸⁹ Brodarics: *Igaz leírás*, 46.

⁹⁰ Pap et al.: Sátorhely vagy Majs, 212.

Sátorhely térsége	Majs (falunyom)	Udvar-Buziglica térsége	
Brodarics szerint „árok” vagy völgy húzódott keresztül a csatatéren keletről nyugatra ⁹¹	Megfelel. Jól azonosítható.	Nem felel meg. A területen nincs ilyen jelenség.	Nem felel meg. Udvartól nyugatra és délebbre van egy egykori folyóvölgy. A völgy és a dombok közötti térség azonban vizenyős volt, nem pedig száraz síkság, és bal kéz felől nincs mély mocsár, mögötte a Dunával, ahová a völgy torkollana.
Brodarics szerint a keresztény hadrenddel szemben egy „domb” húzódik keresztül ⁹²	A Sátorhelyi-hát.	Majs térségében húzódik a medenceperem.	Udvartól 2,5 kilométerre nyugatra húzódik a medenceperem. Ha ezen dombokkal szemben állítják fel a magyar sereg arcvonalat, akkor a Duna menti mocsár nem bal kéz felé esik (mint Brodarics említette), hanem teljesen a hátuk mögé került volna.
Az oszmánok győzelmi emlékműve, az első emlékezeti létesítmény, mely a török források szerint a csatatéren volt és az oszmán oldali halottak helyére utal ⁹³	Megfelel. Sátorhelytől keletre, az ároktól délre található a hadiút mentén, a Vizslakirét peremén, a törökdombon. Helyét a források és régészeti leletek is alátámasztják. Ennek közelében vannak az ismert tömegsírok, és továbbiakról szólnak az egyes beszámolók.	Nincs ilyen. Kutatói felvetésben szerepel a mersei magaslat. Források és régészeti adatok nem támasztják alá.	Nincs ilyen. Udvar mellett, a határ térségében található egy kisebb magaslat, melyet törökdombnak hívnak. Források és régészeti adatok nem támasztják alá, hogy az oszmán emlékmű itt lett volna. Pozíciója sem felel meg annak a kritériumnak, hogy az egy „tó” vagy mocsár peremén volt.
Történeti hagyomány	Sátorhelyet, azaz Földvárt tartja számon csatahelyként.	Nincs ilyen hagyomány.	Nincs ilyen hagyomány.
Hadirégészeti leletek ⁹⁴	Ágyugolyók, fegyverek, sarkantyúk, ágyúvasalások és a katonák tömegsírai.	Kevés és részben 17. századi hadilelet, főként lövedékek.	Nem ismert.

⁹¹ Brodarics: *Igaz leírás*, 52.

⁹² Uo. 46.

⁹³ Vö. Pap et al.: A mohácsi Törökdomb.

⁹⁴ Vö. Pap et al.: Sátorhely vagy Majs.

A történeti hagyomány, a brodaricsi távolságadatok, az eddig megtalált tömegsírok, a régészetiileg az 1526-os csatával összekapcsolható fegyverleletek, a néphagyomány által említett helyek, a Vizslaki-rét mocsara az árokkal, valamint a sátorhelyi Törökdomb együttesen jelölik ki a mohácsi csatateret. Udvar-Buziglica térsége ezzel szemben felvonulási terület volt, Majs térsége pedig az oszmán lovasság átkaroló hadműveletét szenvedte el, ugyanakkor mindkét térséget érinthették már az előcsatározások is. Ezek a műveletek mind eredményezhettek régészeti lenyomatot, további leletekre számíthatunk mindhárom helyszínen.

A keresztény sereg tábora

A keresztény sereg táborával kapcsolatban több írott forrás áll rendelkezésre, amelyekből egy meglehetősen összetett kép rajzolódik ki. Mohács városa fontos szerepet töltött be a csata előtti készülődésben. Brodarics arról tudósít bennünket, hogy ide érkeznek meg a szállítóhajók, és a király is a pécsi püspök mohácsi Duna-parti házában tölt több napot, míg a magas vízállást kihasználva be nem futnak a táborozási felszerelést szállító hajók. A csapatok a város körüli száraz helyeken táboroztak, elsősorban dél felé, az eszéki út mentén. Istvánffy azt írja, hogy a tábor Mohácstól délre, két-háromezer lépésre állhatott,⁹⁵ míg a pápai követ, Antonio Giovanni da Burgio Mohács mellettinek⁹⁶ írja le. Utóbbi szeptember 5-én arról tájékoztatott,⁹⁷ hogy a csata után az oszmánok Mohácsra vonultak, ahol előtte a tábor volt. Egy német újságcikk a szekerekkel védett tábort szintén Mohács mellé tette.⁹⁸ Paolo Giovio 1531-ben azt írta kortárs források alapján, hogy a tábor a Dunától egy nyíllövésnyire állhatott.⁹⁹

A logisztikai szükségletek, az ivóvízigény kielégítése,¹⁰⁰ valamint a terep adottságai határozhatták meg a táborozás helyeit. A Duna-partot, ahová a hajók érkeztek, továbbá ahol az átkelőhely volt, valamint ahonnan a jelentős ivóvízmennyiséget ki kellett nyerni, minden bizonnyal táborokkal kellett biztosítani, ahogy a térség stratégiai fontosságú útjait, illetve keresztveződésüket is. Úgy véljük, hogy a táborok a terep természetes tagoltságát követve a mohácsi Duna-parttól az eszéki út mentén dél felé sorakozhattak a csatát megelőző készülődés idején. Erről tanúskodik Brodarics leírása is, miszerint az északi

⁹⁵ Istvánffy: A magyarok történetéből. In: *Mohács*, 182.

⁹⁶ Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak. Buda, 1526. augusztus 25. In: *Mohács*, 92.

⁹⁷ Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak. Pozsony, 1526. szeptember 5. In: *Mohács*, 94.

⁹⁸ Német újságlap. 1526. In: *Mohács*, 131.

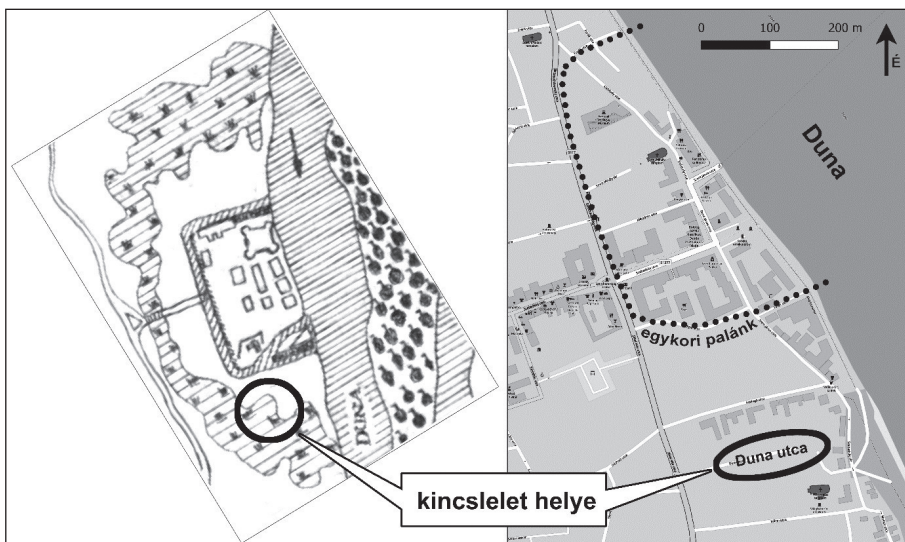
⁹⁹ Paolo Giovio: Krónika a törökök viselt dolgairól. 1531. [Részlet.] In: *Mohács*, 159.

¹⁰⁰ A vízellátás problémáiról árulkodik, hogy a csata előtti napokban kutakat is létesítettek, mert a török portyázók zaklatásai miatt veszélyessé vált a tábor elhagyása. Jozsef ha-Kohén: Magyarország, Franciaország és a török Oszmán Ház királyainak krónikája című könyvében. 16. század második fele. In: *Héber kútforrások*. Szerk. Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza. Bp., 2003. 432.; Giovio: Krónika a törökök viselt dolgairól. In: *Mohács*, 159.; Habsburg-ház dicsőségtükre. 1559. [Ford. Katona Tünde.] In: *Örök Mohács – Szövegek és értelmezések*. S. a. r. B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas. [Bp., 2020. Kézirat.]

irányba indult menekülése közben egy feldúlt táboron haladt keresztül. Az augusztus 29-e előtti napokban elképzelhető, hogy részben az oszmán lovasság megjelenése és támadásai miatt is igyekeztek a táborokat Mohács alatt összevonni.

A források mellett régészeti jelenségek is megerősítik a Mohács környéki táborozást. Elmondható, hogy a mohácsi Duna-part egyedi adottsággal rendelkezett, így joggal feltételezzük, hogy az 1526-os műveletekben is fontos szerepet töltött be. Hogy mennyire fontosat, azt egy kincslet jelzi leginkább, melynek előkerülési helyét térképi ábrán jelöltük (13. ábra). Ez a mohácsi Duna utcában [egykori Kálvin köz], 1969-ben került elő. A két korszakban (1. kép) talált 45 ezer ezüstdénárt a múzeumba bevételező Kiss Attila régész számolta meg. Az érmék részben II. Lajos korabeliek, és az eddigi vizsgálatok a mohácsi csatával hozták összefüggésbe őket. Olyan helyről kerültek elő, amely a korban nem a városon belül volt: a várost övező ároktól délre, mintegy 100–120 méter távolságban ásták el őket. Valószínűsítjük, hogy ezt az igen jelentős mennyiségű és kiváló minőségű érmékből álló készpénztömeget hadi kiadásokra szállíthatták a helyszínre, és minden bizonnyal egy ott felállított sátorban ásták el a táborozók.

Egy másik kincslet, mely a mohácsi Pécsi közben bukkant elő, egykoron szintén az 1526-os településen kívül, attól távolabb került a földbe. Ha megnézzük a lelőhelyet, akkor láthatjuk, hogy itt egy útkereszteződés volt: ahol az észak–déli irányú *via militaris* és a Pécsről Mohácsra vezető stratégiai fontosságú út összefutott. Ez utóbbi vezet tovább az Alföldre, és ezen az úton érkezett meg Batthyány serege is Pécs felől Mohácsra. Úgy véljük, hogy ezen a helyen is egy tábor lehetett.

13. ábra. A mohácsi Duna utcában [Kálvin köz] talált kincslet helye a jelenlegi állapotokat mutató Openstreetmapen és Ottendorf 1663-as térképén

1. kép.
A kincsleletet
tartalmazó
két agyagedény.
Fotó: Füzi István
(Janus Pannonius
Múzeum)

Azt a feltételezést,¹⁰¹ hogy a keresztény sereg tábora a mai Sátorhely környezetében lett volna, nem látjuk alátámasztottnak. Az írott források utalásai, a régészeti jelenségek, a logisztikai és a vízvételi szempontok egy Mohácshoz közelebbi területet valószínűsítene.

A Bertók Gábor által felvetett majsi lokalizáció szerint a csatatér a Borza árterétől nyugatra fekszik (14. ábra). Egyben úgy véli, hogy a sátorhelyi tömegsírok a tábor őrségének maradványait rejtik.¹⁰² Ezzel a koncepcióval kapcsolatban azonban olyan ellentmondások fogalmazhatók meg, melyeket az eddigi vizsgálatok alapján nem hagyhatunk figyelmen kívül: nevezetesen, hogy a feltételezett tábor és a feltételezett majsi csatatér között egy jelentős méretű víztest (a Borza árterében¹⁰³) húzódott. Brodarics azt írja, hogy menekülése során átvágtatott a feldúlt keresztény táboron. Ugyanakkor hogyan tehetné volna meg azt, ha az elképzelt csatatér és a tábor között egy „mély mocsár” húzódott, mint azt a régész állítja? Brodarics a csatából távozva nyilvánvalóan északi irányba menekült, a legrövidebb úton, az ellenségtől minél gyorsabban távolodva. Ezt azonban nem lehet összeegyeztetni a Bertók által feltételezett csatatérről keletre fekvő, mély mocsáron túli táborhellyel, ami sem gyorsan el nem érhető, sem az északra távolodási kritériumot nem teljesíti. Amint a 11. ábrán megfigyelhetjük, a majsi csatatérrel nem egyeztethetők össze az észak-déli hadiút mentén megfigyelt jelenségek sem.¹⁰⁴

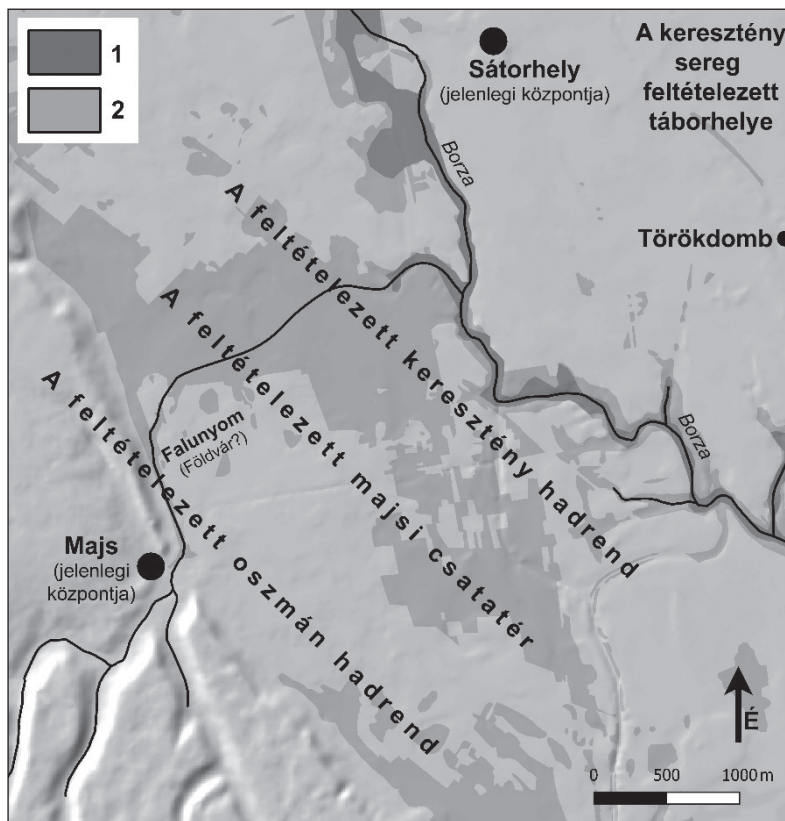
A majsi koncepció feltételezett hadrendje alapján az oszmán csapatok keresztülmasíroztak volna a majsi vízfolyás hordalékkúpjától délre fekvő területeken, hogy a csatatérre érjenek. A keresztény csapatok hadrendje pedig így velük szemben, a Borzától nyugatra állt volna fel. Ugyanakkor a feltételezett oszmán felvonulási útvonalon olyan lápok húzódtak, amelyeket csak az 1950-es években csapolt le a helyi termelőszövetkezet. Ugyanígy északon, a keresztény csapatok felvonulási területén zizenyős térségek terültek el, amelyek megkezdett lecsapolási munkálatairól a második katonai felmérés (1819–1869) tanúskodik. Mind-

¹⁰¹ Papp: A mohácsi csatahely kutatása.

¹⁰² Már két lehetséges csatatér is van Mohácsnál.

¹⁰³ Egy 1478. évi forrás a „Borza-tó”-ról ír a kérdéses területen. A pécsváradi konvent 1478. március 29-i oklevele II. Lajos király 1520. május 23-i átiratában. MNL OL DL 89 144. Lásd továbbá B. Szabó: Egy Mátyás-kori oklevél, 149–159.

¹⁰⁴ Így például az öt sátorhelyi tömegsír, illetve a 19. század végére és a 20. század elejére tehető beszámolókból ismert tömegsírok a Törökdomb szomszédságában, illetve maga a Törökdomb leletegyüttese.

14. ábra. A Majsnál Bertók által feltételezett csatater környezeti jellemzői és a Papp által feltételezett sátorhelyi táborhely elhelyezkedése

(1 = a Borza-patak ártere, 2 = nedves, vizenyős területek a katonai felmérések térképein)

ezek alapján a csata majsai modellje nem felel meg a leírásoknak és a közlekedési, logisztikai kihívásoknak. A Majstól északra fekvő, Földvárként valószínűsített falunyom helye sem feleltethető meg a középkori Földvárral szemben támasztott követelményeknek.¹⁰⁵

A település még az 1960-as évek végén Papp László a középkori Mojsaként azonosította,¹⁰⁶ később Szűcs József helytörténész még 1978 előtt, majd Négyesi Lajos azt

¹⁰⁵ Vö. Pap et al.: Sátorhely vagy Majs.

¹⁰⁶ A majsai katolikus templomtól északra fekvő településfoltot Papp László az 1960-as években azonosította. Az 1968. évi régészeti jelentésében így fogalmazott: „Nem lehet vitás, hogy a középkori falutelepülés maradványai a feltehetően itt a mohácsi csata alkalmával elpusztult Majsja falu emlékét tartották fenn. A falu újratelepülése utóbb a mai község helyén ment végbe. – Mindezzel kapcsolatban közelebről megvizsgálándók a középkori településhelynek mintegy folytatásaként a mai Malomárkon túl, északra, már az előző években történt terepbejárásaink alkalmával felfedett középkori település nyomai is.” JPM RA Majs 1167-83. 3. Elgondolását 1969-ben publikálta a következőkkel: „Megtaláltuk a középkori Majsja község települési helyét a mai falu K-i szélétől néhány száz m-re, mintegy 400 m É-D-i kiterjedéssel.” Papp László: Majs. Az 1968. év régészeti kutatásai. Szerk. Sz. Burger Alice. Bp., 1969. (Régészeti Füzetek I. 22) 83.

1992–1993-ban újra felfedezte.¹⁰⁷ A település egyutcás, ahol talán nyolc lakóház nyomai látszanak, viszont nincs temploma.¹⁰⁸ Nagy valószínűséggel ez volt a középkori Mojsa, amitől keletre az első település Földvár volt a Borza-patakon túl.

A Duna szerepe és a menekülés útjai

Brodarics azt írja, hogy a csata idején a Duna főága a Mohácsi-szigettől keletre az Alföldet hasítja, míg a Mohácsnál található folyómeder egy a mainál jóval keskenyebb mellékág volt csupán. „A Duna valamivel Bátaszék fölött két mederbe oszlik: a nagyobbik meder Tülsó-Magyarországot hasítja, sík mezei területet, a kisebbik Bátaszéket és Mohácsot mossa, majd mindkét ág Mohács alatt összeömlik, és így szigetet alkot.”¹⁰⁹ A keleti főágot a 18. századi források majd Öreg-Duna néven, míg a nyugati ágot Szakadék-Dunaként emlegetik.

A kancellár beszámol arról is, hogy nagy oszmán hajóhad úszik a folyón felfelé, míg Tomori naszádosai¹¹⁰ igyekeznek akadályozni őket. A keresztény utánpótlás, köztük a felszerelés, az ágyúk és más hadiszerek Bécs és Buda felől hajón érkezik a Mohács melletti táborba. A Péterváradnál a bal partra átkelt Tomori-sereg királyi parancsra a csata előtt visszatér a folyó jobb partjára. Látható tehát, hogy a folyót jócskán használták szállítási, közlekedési célokra a csata idején.

A Duna ágainak közlekedési célú használata ugyanakkor eltért a maitól. A keleti szélesebb meder, azaz a főág volt a rendszeres hajóforgalom helye, ahol a teherhajókat vontatták, úgy, hogy a parton a vontatás miatt a növényzetet rendszeresen ki kellett irtani. Ez egyébként majd a török hódoltság idején súlyos terhet is jelentett a folyó mellett élő közösségeknek. A kisebbik nyugati meder, azaz a mellékág (Szakadék-Duna) a hajóforgalom szempontjából csak alárendelt szerepet töltött be.

Maximilian Brandstetter 1608-as festményén (2. kép) többféle típusba tartozó hajókat látunk a mohácsi Duna-parton kikötve, illetve a folyón úszva. Az oszmán dunai flottának az egyik állomása is itt volt Mohácscon.¹¹¹ Egy 18. század közepére tehető forrás szerint a török időkben, sőt még a tanúvallomás idején is, a fő hajózási útvonal a keleti ág volt,

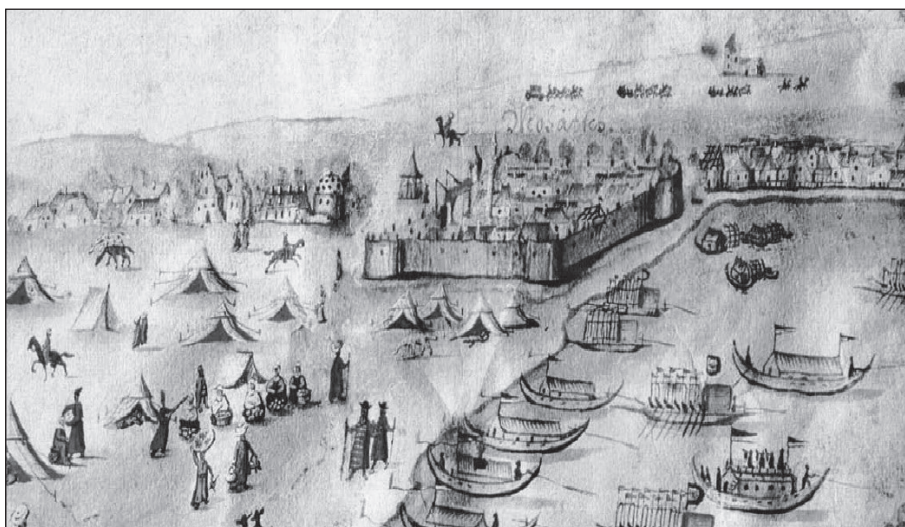
¹⁰⁷ Négyesi Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 107 (1994) 62–79.

¹⁰⁸ Azt, hogy Nagymojsának ebben az időszakban nem volt temploma, az 1338. évi határjárás is megerősíti: „... út Nagymajsáról Ipolttakára vezet; [...] egy nagy útig, mely Danóc városba visz [...] mely út tudniillik Nagymajsáról megy Kismajsára a templom felé...” MNL OL DL 87074. (Esterházy hg. cs. lt. rep. 96.1.1.) A szerzők köszönik Nógrády Árpádnak, hogy fordítását a rendelkezésükre bocsátotta.

¹⁰⁹ Brodarics: *Igaz leírás*, 32.

¹¹⁰ A hajók a 16. században több típusba tartoztak és változatos néven emlegették őket. A naszád 23–24 m hosszú, 4,5 m széles, 1,1 m merülésű, hegyes orrú, lapos fenekű hadihajó volt a magyar dunai hajórajban. Általában 18–20 evező hajtotta, de voltak úgynevezett félnaszádok is, melyeket 10 evező hajtott és arányosan kisebbek voltak. A törökök is rendelkeztek hasonló hajókkal (a források *fusta* és *briganti* néven emlegetik őket), de ismert, hogy a török fél időnként jóval nagyobb hajókat (gályákat) is alkalmazott, melyeket *csekker* néven emlegettek. A mindkét oldalon legnagyobb számban felvonultatott hajótípus a legkisebb méretű bárka volt. Lásd Szentkláray Jenő: *A dunai hajóhadak története*. Bp., 1885.; Csonkaréti Károly – Benczúr László: *Haditengerészek és folyamőrök a Dunán*. Bp., 1997.

¹¹¹ Vass Előd: Mohács város hódoltságkori történetének forrásai. In: *Baranyai helytörténetírás*, 15–48.

2. kép. A mohácsi Duna-part ábrázolása. Maximilian Brandstetter, 1608.¹¹²

a nyugati kisebb ágba nagyobb teherhajókkal a folyószakaszt nem ismerők csak időnként tévedtek be. „A másikon pediglen aki tsak szakadék légyen, semmi terhes hajók nem járnak, ha csak valaki messziről nem jövéen, ell nem vétti az utat...”¹¹³

A fentiek alapján a nyugati kisebb ág a források tanúsága szerint a korszakban hajózható volt, de nem volt igazán kedvező a mélyebb merülésű hajóknak. Ugyanakkor a naszádokra jellemző 1,1 méteres merülés nem kívánt túlzottan mély medret, míg a hajóhad zömét kitevő bárkák merülése még méteres sem volt. A mohácsi csata idején a források egybehangzó tanúsága szerint áradt a folyó, tehát magas volt a vízállás. Így a sereg ellátása felszereléssel, ágyúkkal és más hadiszerekkel a Dunán keresztül történt, de a jelek szerint a hajók mozgatása nehézkes lehetett. Ezt támasztja alá, hogy Piotr Tomicki feljegyzése szerint a teherhajók, szemben a naszádokkal, nemigen tudtak elmenekülni a mohácsi csata után, így ezek az ellenség kezére is kerültek.¹¹⁴ Brodarics erről így tájékoztat bennünket: „Valamennyi ágyú, azok is, amelyek a csatában voltak, és azok is, amelyek részben a táborban, részben a hajókon maradtak, az ellenség kezére jutottak.”¹¹⁵ További részleteket nem ismerünk. Az egyéb primer források, beleértve a törököket is, nem említenek mást, csak a török lovasság támadását a Duna mentén. A török hajóhad ebben az időben valószínűleg Kis-

¹¹² Kőnig Frigyes – Pánya István: A mohácsi török palánkvár. In: *Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv.* 2018. Szerk. Kósa Pál. Kökény, 2018.

¹¹³ Szita: Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése, 77.

¹¹⁴ Kétszáz teherhajó veszett oda. A magyar hadsereg veszteséglistája Piotr Tomicki krakkói érsek és lengyel alkancellár iratai között. 1526. október. In: *Mohács*, 109.

¹¹⁵ Brodarics: *Igaz leírás*, 54.

köszegnél állomásozott.¹¹⁶ A teherhajókkal szemben a naszádok később elmenekültek a helyszínről, de a csatát követő menekülés idején még jelen vannak.

A csata utáni menekülés képe nehezen kibogozható, és a kevés érdemi leírás mellett megállapításaink főként csak következtetéseken alapulnak a lehetséges haladási irányokról. A leszálló este és a kitörő vihar véget vetett a harcoknak, és a menekülés lehetőségét kínálta a túlélőknek. A Mohácsi-síkságot körülvevő, erdővel borított dombvidéki terep jó esélyt adott a helyismerettel rendelkezőknek a túlélésre.

Az esetek túlnyomó részében a források alapján csak azt tudjuk megállapítani, hogy a hír mikor ért oda az egyes földrajzi helyekre, ugyanakkor a konkrét útvonalakat (a naszádosok kivételével, akik a folyón haladtak) jellemzően nem tudjuk megrajzolni.

Brodarics krónikájában a saját menekülési útvonaláról nem számolt be. Mindössze annyit tudunk, hogy legalábbis eleinte északi irányba haladt, a feldúlt táboron keresztül, de a további útjáról nem árul el semmit. Mivel a csata kitörése után mintegy másfél órával távozott, a későbbi időszak eseményeiről, illetve mások menekülési történeteiről vagy útvonaláról hitelesen nem is írhatott. A szeptember 6-án kelt levelében arról számolt be, hogy Pozsonyba a csata utáni hatodik napon ért csak el, szeptember 4-én, előtte azonban elfogták a cseh zsoldosok.¹¹⁷ Az ő menekülési iránya így végeredményben északi, de a hatnapos útba akár egy nagyobb kerülő is beleférhetett.

Czettritz [Zettritz] Ulrich királyi kamarás északra menekült, de mivel előtte sikeresen átkelt a Duna mellékágán, az útvonala részben a Mohácsi-szigeten keresztül kellett vezetessen. Ugyanakkor mehetett a szigeten északra és Szekcsőnél visszatérhetett a jobb partra, vagy átkelt Baracskánál a bal partra és onnan haladt északra, majd egy alkalmas helyen vissza a Dunántúlra. 1526. augusztus 31-én, Neszmélynél találkozott a királynővel.

¹¹⁶ Az emlékezeti források között olvashatunk Velius tollából egy Mohács felett megjelenő nagy török hajórajrról: „Ezután a kiváló és elszánt, de inkább a könnyű csatákban, mint a nagy ütközetekben és az általános háború hadrendjének felállításában járatos férfú, Tomori Pál elrendezte a hadsorokat. Eközben az ellenség száz gyors hajója a Duna folyón felfelé hajózva a királyi tábor fölé jutott, hogy már hátulról is fenyegetést jelentsenek.” Caspar Ursinus Velius: *A mohácsi csata*. 1530 körül. Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 4596. Szebelédi Zolt fordítása. A Velius történeti munkájában leírtaknak ellentmond, hogy a szultáni napló alapján a török haditerv az augusztus 29-i Mohács közeli táborozás és augusztus 30-ai támadás volt. B. Szabó: *A mohácsi csata*, 132. Az oszmánok aligha küldtek előre egy flottát Mohács fölé, ha csak másnap akartak megütközni. Egyetlen résztvevői megfigyelésből származó, primer forrás sem erősíti meg ennek a csatával egy időben támadó török hajórajnak a megjelenését. Amennyiben az oszmán hadvezetés úgy döntött volna, hogy a csata idején – terveire ellenére – mégis beveti a hajóhadat, akkor azok csak jelentős késéssel jelenhettek volna meg Mohács környékén. A Mohács és Kisköszeg [Batina] közötti több mint 20 kilométer hosszú Duna-szakaszon egyik oldalon sincs kikötési lehetőség. Így az oszmán flotta vezetőit a horgonyzóhelyüükön, a csatától 12 kilométerre Kisköszegnél előbb értesíteni kellett volna, ami legalább egyórányi időtartam. A 100 hajót ki kellett volna jelölni, a legénységnek a partról a hajókra kellett volna szállnia, alakzatba rendeződnie, majd legalább 20 kilométert kellett volna folyásiránnyal szemben eveznie (cc. 5–7 km/óra). A legoptimistább számítások szerint is minimum 6–7 óra kellett volna, hogy megérkezzenek Mohács térségébe, miközben leszállt az éj, felhőszakadásszerű eső kezdett esni, a látótávolság lecsökkent, és egy zátonyokkal teli, ismeretlen folyómederben kellett volna a hajóknak manőverezniük. Belátható, hogy a Velius által leírt esemény nem történt meg, az csak a drámai hatás kedvéért került bele a leírásba. A valóságalapja talán az lehetett, hogy a török flotta a csata után valóban előrement Buda felé.

¹¹⁷ Brodarics István, Magyarország kancellárja Piotr Tomicki alkancellár püspöknek és Andrzej Krzycki przemysli püspöknek. Pozsony, 1526. szeptember 6. In: *Mohács*, 98.

A vereségről (de még nem a király haláláról) augusztus 30-án, éjfélkor szerzett tudomást Burgio pápai nuncius a budai udvarban,¹¹⁸ tehát alig egy nappal később, mint ahogy a csata véget ért. A menekülők északi haladási iránya kétségtelen, de nem tudhatjuk biztosan, hogy a három lehetséges útvonal¹¹⁹ közül melyiket használták. Az időkülönbség ugyanis a három út között csekély.

2. táblázat. A csatavesztés hírének terjedése az 1526. augusztus 29. utáni napokban

Mohácsot követően hová jut el a menekülő, és/vagy a csata híre?	Mikor?	Az információ terjedése, illetve a menekülés valószínűsített útvonala	
Az udvar értesül a vereségről (Burgio)	Buda	augusztus 30. éjfél	észak felé
Czettritz Ulrich	Neszmély	augusztus 31.	észak felé halad, de a kisebbik Duna-ágon átkel
Brodarics István	Pozsony	szeptember 4.	észak felé
Johann Fugger Velencében élő kereskedő értesülései	levél Budáról levél Bécsből	augusztus 31. szeptember 5.	északi
Giovanni Aidebech kapitány és 5-6 sebesült megérkezik	Bécs	szeptember 2-3.	északi
Albrecht Schlick gróf	Buda	szeptember 9.	északi irány, szárazföldön
Luca Corvato és Thomaso Ungaro lovaskatonák felderítő útja	Mágocson (Baranya megye) találkoznak sebesültekkel	szeptember 3-a után (talán szeptember 5.)	észak felé, szárazföldön
Lantieri velencei kereskedő	Babócsánál (Somogy megye) találkozik dél felől jött kereskedőkkel	augusztus 31.	nyugati irány
Domenico da Cividale és Jacomo da Cavali informálódása	Hosszúpereszteg (Vas megye)	szeptember 1-2.	nyugati irány
Fazio di Savoia	Graz	szeptember 17-e (előtt)	nyugati irány
Radics Bosics, Bakics Pál, Filléres János, Fogarasi Ambrus, a dunai naszádosok és egyes menekülők	nem ismert	nem ismert	északi irány a Dunán felfelé

¹¹⁸ Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele... (Pozsony, 1526. szeptember 5.) In: *Mohács*, 94.

¹¹⁹ 1. A Dunántúlon: Mohács–Buda a Cselén át, a hadiúton; 2. Főként a Dunántúlon, de kikerülve a török portyázókat: Mohács–Mohácsi-sziget–Szekcső–Buda; 3. Az Alföld felé kerülve: Mohács–Baracska–a Dunán északabbra átkelve–Buda.

Johann Fugger Velencében élő kereskedő egy Budáról, 1526. augusztus 31-én keltezett levélből értesült a csatavesztésről, de még az sem derült ki számára, hogy az melyik napon volt.¹²⁰ Egy szeptember 5-én, Bécsben keltezett levél alapján szerzett tudomást a király haláláról. Ez Burgióhoz hasonlóan az északi menekülési irányt (Buda, Bécs) alá-támasztó információ.

A csatavesztés hírével Giovanni Aidebech kapitány öt sebesülttel együtt érkezett Bécsbe szeptember 2–3-án.¹²¹ Úgy tűnik, a csata utáni negyedik-ötödik napon velük ért a hír a városba. A király haláláról nekik ekkor még nem volt tudomásuk.

Egy cseh forrás leírja egy szerencsés menekülés viszontagságait Mohácsról Budára: „... de Albrecht úrnak még utána is nehéz dolga volt, mert fél mérföldre volt már a csatától, amikor lova összeesett és kidőlt alóla, mivel megsebesült. Úgy gondolta, ha ott marad, nem lesz biztonságban a töröktől. Aggódott a magyarok miatt is, és kérte a [vele tartó nemesurat], hogy maradjon mellette, de az nem akart, mert félt, és ellovagolt. Albrecht úrnak nem volt lova, és teljesen egyedül maradt, így ledobta a páncélját, és gyalog ment tovább. Isten azonban úgy akarta, hogy a nemesúrnak is megdőglött a lova, és alig negyed mérfölddel arrébb mégis csatlakozott hozzá. Azután, mivel Albrecht úrnak volt egy igen szép aranygyűrűje, vett rajta egy kis lovacskát, és még tíz forintot is ráfizetett, holott a lovacska egy fabatkát sem ért. Azon lovagolt, azután gyalog ment, miközben a nemesúr lovagolt, így értek Budára.”¹²² A forrás Albrecht Schlick grófnak (1486–1548) a mohácsi csatából való megmenekülését írja le. Ugyanakkor azon túl, hogy gyalog mentek és lovon, az útirány pedig észak volt, pontosabban nem adta meg az útvonalat. Úgy tűnik, hogy egyenesen tartottak Buda felé és sikeresen meg is érkeztek. A történet további szála, hogy később Pozsony felé haladtak tovább.

Luca Corvato és Thomaso Ungaro lovaskatonák a friuli helytartótól szeptember 3-án kaptak megbízást, hogy derítsék ki, mi is történt Mohácsnál. A Baranya megyei Mágocs településen sok olyan sebesülttel találkoztak, akik elmondták nekik a csatavesztés körülményeit.¹²³ A lehetséges útvonalakat figyelembe véve a mágocsi menekültek esetében is leginkább az északi irányt feltételezhetjük.¹²⁴

Lantieri velencei kereskedő a Somogy megyei Babócsánál pénteken, azaz augusztus 31-én találkozott Zrin felől érkező kereskedőkkel.¹²⁵ Tőlük értesült a csatavesztésről. Babócsa Pécstől nyugatra fekszik a Dráva északi partján, de a Zrinből érkező kereskedők még délebről szerezheték ezt az információt, legfeljebb az előző napon. Ebben az esetben

¹²⁰ Johann Fugger értesülései. Buda, 1526. augusztus 29–31., Bécs, szeptember 5. [Ford. Szovák Márton.] In: *Örök Mohács*.

¹²¹ Giuseppe Estaierehez írt levél. Bécs, 1526. szeptember 2–3. [Ford. Szovák Márton. Sanudo, XLII. c. 629.] In: *Örök Mohács*.

¹²² Egy cseh úr levele... In: *Mohács*, 128–129.

¹²³ Agostino da Mula levele ismeretlenhez. Udine, 1526. szeptember 25. In: *Nekünk mégis*, 187–188.

¹²⁴ Mohács és Mágocs legrövidebb távolsága – útvonaltól függően – 60–70 km. Figyelembe véve a csata történéseinek több nappal későbbi észlelését, többféle útvonal is elképzelhető: nyugati és északi kerület is lehetségesnek vélünk. Ugyanakkor, mivel a forrásban sebesültekről van szó, ésszerű a legrövidebb útvonalat feltételezni.

¹²⁵ Francesco Lantieri Antonio Lantierihez írt levele. Pettau, 1526. szeptember 3. [Ford. Szovák Márton. Sanudo, XLII. c. 608–609.] In: *Örök Mohács*.

(tekintettel a szűk időkeretre) mindenképpen nyugati irányú menekülőkkel kell számolnunk, azaz biztosan voltak olyan túlélők, akik Pécs felé, majd a Dráván túlra menekültek.

Grazba szeptember 17-e előtt érkezett meg a hír a király halálának körülményeiről. Fazio di Savoia velencei kém számolt be levelében a hírt hozók beszámolója alapján.¹²⁶

A Vas megyei Sárvár közelében fekvő Hosszúperesztegre egy itáliai beszámoló szerint viszonylag korán, szeptember elején jutott el a csatavesztés híre.¹²⁷ A forrás szerint a két jelentéstevő szeptember 2-án indult el a településről Itália felé. Az indulás előtt kapták a hírt a csatavesztésről. Feltehető, hogy egy túlélő érkezett a faluba. A közeli Bécsbe is csak ugyanekkor ért az első menekülő csoport. Az is a menekültek megjelenésének valószínűségét erősíti, hogy a király haláláról még nincs biztos tudomása a forrásnak, így az információ feltehetőleg nem Pozsonyból érkezett. Ez azt igazolhatja, hogy volt egy nyugati menekülési irány is.

Egy német nyelvű, 1526. októberi keltezésű újságban jelent meg a hír, hogy „Amidőn a magyar király menekült, elvezették őt egy mocsaras vidékre, amin egy részük keresztül-gázolt, míg mások más irányba vették útjukat.”¹²⁸ Sajnos arra vonatkozóan, hogy pontosan mit is jelenthet a „mások más irányba”, nem szerepelt adat a beszámolóban.

Azt viszont, hogy a király menekülési irányát a Duna kis mellékága felé mások is követették, akik közül egyesek meghaltak, megerősíti Sárffy Ferenc levele. Szerinte „... egy kicsit továbbmentünk, találtunk egy élettelen testet, melyben felismertük Őfelsége udvarmesterének, Trepkának hulláját. Ezután még sok holttestet vizsgáltunk meg, de Őfelsége testét nem találtuk meg ezek között”.¹²⁹ A forrás szerint a király elhalálási helyének környékén sok holttest volt, ami azt jelenti, hogy ebbe az irányba többen is menekültek. Sokan haltak meg tehát itt menekülés közben. Feltehető, hogy a halottak egy része a királyhoz hasonlóan vízbe fulladt, és csak az áradás levonulása után kerültek elő, míg mások talán a sebeikbe haltak bele.

A csatater a folyó közelében terült el, a nyugati ártér mentén kialakult ármentes teraszon. Érdemesnek tartjuk megvizsgálni, hogy a folyónak milyen szerepe lehetett a csata utáni menekülés időszakában. A csata leírása során több forrás is kitért arra, hogy nem csupán a folyó menti mély mocsárba vesztek bele sokan, hanem a Dunába is, ugyanakkor közvetlen és közvetett módon menekülési irányként is megjelenik.

Mohácstól délre a Karasica-patak torkolatáig nem érhető el a Duna a széles ártéri mocsár miatt, így csak a Mohács környéki átkelők jöhettek szóba mint a vízbe fulladás helyszínei. Oláh Miklós leírja,¹³⁰ hogy a sereg egy része a Dunában jutott végveszélybe.

¹²⁶ Fazio di Savoia jelentése. Graz, 1526. szeptember 17. In: *Nekünk mégis*, 184.

¹²⁷ Domenico da Cividale és Jacomo da Cavali kanonok beszámolója. Velencei Köztársaság, 1526. szeptember 13. In: *Nekünk mégis*, 182.

¹²⁸ Újság arról, hogyan történt a magyar király és a török császár közötti csata; arról, hogyan vesztette életét a magyar király; arról, hogyan vette be a török Buda városát, és hogyan foglalta vissza Frangepán Kristóf Nándorfehérvárt; arról, hogyan vette magához Ferdinánd a királyi szablyát Csehországból. *Newe Zeyttung* 1526. Simon és Júdás napján. [Ford. Katona Tünde.] In: *Örök Mohács*.

¹²⁹ Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése II. Lajos holtteste megtalálásáról Brodarics István kancellárnak és szerémi püspöknek. Győr, 1526. október 19. In: *Nekünk mégis*, 196.

¹³⁰ Oláh Miklós levele VII. Kelemen pápához. Linz, 1530. február 15. [Részlet.] In: *Mohács*, 156–158.

Szulejmán szultán győzelmi jelentése szerint a keresztény sereg egy részét „... a T[D]una vízébe szorítván, belefullasztották, mint a Fáraó népét...”¹³¹ Kemálpaszadé¹³² beszámolója szerint a menekülők egy része a Dunába vetette magát és megfulladt. Ferdi¹³³ azt írja, hogy a menekülő „gyaurok” a szűk térben vízbe fulladtak. A király sorsa kapcsán pedig így ír: „... nem bírván segíteni magán, lovastul, fegyverestül együtt a vízbe merült, és így ama csoporthoz csatlakozott, amely szintén a vízbe veszett.”¹³⁴ Kjátib Mohammed Záim említi, hogy „A gyauroknak ama csoportja pedig, melyet a kardok életben hagytak, a T[D]una vízébe fúlt, mint a fáraó és Hámán népe”.¹³⁵ Dubravius említi, hogy Trencsényi [Szapolyai] György és Szalkai László esztergomi érsek is a Dunába fulladtak: „... igen kevesen haltak meg a harctéren, ellenben a nemesség nagy részét vagy menekülés közben koncolták fel, vagy magától elmerült. Ez utóbbiak közül Trencsényi György és László esztergomi érsek voltak a legfőbbek, akik mindketten a Dunába fulladtak bele.”¹³⁶ Camerarius szerint: „Csak kevesen estek fogságba. Szepesi,¹³⁷ miközben vágató lovával fel akart ugratni egy hajóra, amit már nem érhetett el, a Duna vízébe zuhant és a folyóba veszett.”¹³⁸ A szöveg alapján Szapolyai György is a Duna felé menekült. Megmenekülnie nem sikerült, de annak a hajónak, amit nem ért el, talán sikerülhetett. Ezek szerint a Mohácsnál állomásozó hajók egy része vélhetően megszökött. Ezt támasztja alá az a körülmény is, hogy a csatát követően a dunai flotta újraszervezése és fenntartása ugyanazokkal a vezetőkkel zajlott le (Radics Bosics, Révay István, Bakics Pál),¹³⁹ mint akik ott voltak Mohácsnál. A hajókat, a legény-

¹³¹ Szulejmán szultán két győzelmi jelentése. In: *Mohács*, 210.

¹³² Kemálpaszadé: Mohácsnéme. In: *Mohács*, 211–221.

¹³³ Ferdi: A törvényhozó Szulejmán szultán története (1520–1542), 1540-es évek. [Részletek.] In: *Mohács*, 222–226.

¹³⁴ Ferdi effendi szerint a király a „Sárvízbe” fulladt bele. A név alapján három lehetséges megoldást látunk. Az egyik, hogy tényleg a Sárvízre utal, ami Mohácstól északra, 20 kilométerre ömlik a Dunába, és így az utalás egyszerűen téves. Talán az is magyarázhatja a téves megnevezést, hogy a Sárvíz Bátánál a Mohácsi-Dunába ömlik. Abban az időben kb. akkora vízmennyiséget szállíthatott, mint amit a „szakadék” Duna a főágból kaphatott (az első katonai felmérés lapjain még jelentős vízfolyás volt). Könnyen tűnhetett tehát a Mohácsi-Duna a Sárvíz folytatásának Ferdi szemében, akinek nem volt módja részletesen megvizsgálni a vízrajzi viszonyokat. A legvalószínűbb, hogy a kisebbik („szakadék”) Dunára tett utalásról van szó. Ebben az esetben képszerűen jeleníti meg a Duna mohácsi mellékágának azon jellegét, hogy a folyó a nyugati partját állandóan rombolva Mohács felett a meredek löszfal beomlását okozza, és így a víz színe sárga, sárszínű. A harmadik lehetőség, amelyet eddig a legtöbben felvetettek, hogy ez a Csele-patak lenne: ugyanakkor ez nagyon kevésbé valószínű, mert a Csele éppen jellege miatt a legkevésbé „sáros” a környező vízfolyásokkal összehasonlítva, ráadásul csekély szélessége miatt nem lehet folyónak tekinteni. A forrás értékével kapcsolatosan a legfőbb probléma, hogy bár jelen volt a csatában, de a király haláláról nem tudott, mert nem tudhatott. Személyében egy olyan szerzőről van szó, aki hitelesen írhatta le, hogy mi történt az oszmán sereg jobbszárnyán, ahol tartózkodott, de a király haláláról csak a szóbeszédet rögzíthette. Ferdi: A törvényhozó Szulejmán. In: *Mohács*, 224.

¹³⁵ Kjátib Mohamed Záim: Történetek gyűjteménye. 1570-es évek. [Részlet.] In: *Mohács*, 238.

¹³⁶ Jan Dubravius: Csehország története. 1552. [Historia regni Bohemiae. 1552. Ford. Kasza Péter.] In: *Örök Mohács*.

¹³⁷ Szapolyai György szepesi gróf, Szapolyai János testvére.

¹³⁸ Camerarius. 1541. [Ford. Kasza Péter.] In: *Örök Mohács*. A történet, hogy Szapolyai György hajón akar elmenekülni, de nem sikerül neki és vízbe fullad, megjelenik egy 1559-es iratban is. Habsburg-ház dicsőségtükre. In: *Örök Mohács*.

¹³⁹ Radics Bosics, dunai naszádos kapitány a mohácsi csatában. A csatát túlélve 1527-ben még a naszádosok vezetője. Mivel Szapolyai hívévé szegődött, ezért Ferdinánd a mellé átállt naszádosok kapitányának – még ugyanebben az évben – Révay Istvánt nevezte ki, aki mellé Podvinay Tamást helyezte alkaptánynak.

ségi állományt ezek szerint nagyrészt elmenekítették és feltehetőleg a csata túlélőinek egy része is velük távozott.

Brodarics azt írja, hogy az ágyúkat szállító teherhajók az ellenség kezébe kerültek, más hajók viszont az utalás alapján elmenekülhettek. Jellemző, hogy a király sorsával kapcsolatban is felmerült az az utóbb hamisnak bizonyult hír, hogy egy hajón nyert egérutat.¹⁴⁰ Ez is arra utal, hogy elterjedt: egyesek sikeresen menekülhettek el hajón.

Más források is utalnak rá, hogy nem mindenki veszett a folyóba. Dzselálzáde¹⁴¹ arról tudósít, hogy a menekülő magyarok a Duna partján maradt csapattal (ezek között vannak a sajkások is) egyesültek. Behari, a csata egy oszmán résztvevőjének verses elbeszélő költeményében a következőket tartotta fontosnak kiemelni a 195. versben: „A Duna vize felé folyt a harc, a fejek, mikor a folyamra értek, olyanok voltak, mint a buborékok.”¹⁴² Ez a leírás úgy tűnik, hogy a vízben úszókat idézi meg. (Lásd e számban, 92. 4. ábra.)

Ha megvizsgáljuk a környezeti körülményeket, akkor a fentebb történetek csak úgy valósulhattak meg, hogy a menekülőknél legalább egy része keleti irányba, Mohács városa felé igyekezett. Egy részük megpróbált átkelni a Mohácsi-szigetre és azon keresztül tovább a folyó bal partjára, az Alföldre. Ezenközben súlyos veszteségeket szenvedtek el. Kevesen estek fogságba, de egyeseknek valószínűleg sikerült elmenekülnie.

A Duna a fentiek alapján fontos szerepet játszott a csatát követően, a hajón elmenekülés egyik lehetséges útvonalaként is. Több okot is felsorolhatunk arra vonatkozóan, hogy miért választották a menekülők ezt az irányt. Lehetek olyanok, akiknek a hazafelé vezető út a folyón felfelé hajóval volt a legkönnyebben elérhető, s lehetek olyanok is, akiknek az Alföld elérése volt a céljuk. A második legnagyobb, még érintetlen hadsereg Szapolyaié volt, amelyet ezen az úton lehetett megközelíteni, menedéket keresve vagy a további küzdelem lehetőségében bízva.

Volt ugyanakkor még egy fontos szempont, ami már a csata előtt is megjelent: a menekülők tartottak a környéken portyázó török lovasság üldözésétől, így jobbnak láthatták, ha a folyó védelmébe húzódnak előlük. Korábban Tomori éppen így járt el Pétervárad után, tehát a gondolat nem lehetett rendkívüli.

A Mohácsi-síkság északi részén, a csata idején már megjelenik Báli bég és Hüsrev bég lovasokból álló serege. Honnan tudjuk ezt? Brodaricstól, aki leírja, hogy a seregtől északra fekvő tábornak már feldúlták, mielőtt a csatának vége lett volna. Majd azt is közli, hogy: „Éjjel és a csatát követő napon az ellenség a környező vidéken gyorsan szerteözlött, s amit előtaláltak, azt elpusztították, fölperzselték, halandó embernek nem kegyelmeztek...”¹⁴³ Ennek alapján valószínűnek tűnik, hogy a Báli és Hüsrev vezette lovasság a Mohács környéki területen folytatott hadműveleteket, a szerteözlő portyázók jó esély-

A később Ferdinánd pártjára állt Bakics Pál 1529-től váltotta Révayt a naszádosok élén. Szentkláray: *A dunai hajóhadak története*, 99–100., 107–108., 117., 359–360.

¹⁴⁰ Gaspare Lantieri Francesco de Franceschinihez írt levele. Gorizia, 1526. szeptember 9. [Ford. Szóvák Márton.] In: *Őrök Mohács*.

¹⁴¹ Dzselálzáde Musztafa: Az országok osztályai és az utak felsorolása. 1560-as évek. [Részlet.] In: *Mohács*, 230–237.

¹⁴² Sudár: *A végítélet könyve*, 410.

¹⁴³ Brodarics: *Igaz leírás*, 55.

lyel a fentebb említett lovasság csoportjai voltak. Ők foglalták el a síkság északi részét, míg Szulejmán serege még jó darabig nem mozdult a csatatérről. A kis, néhány fős menekülő csapatoknak ez a többzetes portyázó lovasság halálos veszedelem volt. Sokan ezért a szintén veszélyes, többek halálával járó, Dunán való átkelést választották, vagy az alternatív útvonalként felmerülő hajóval történő menekülést. A források mindenesetre erre utalnak.

Honnan tudjuk, hogy voltak, akik átjutottak? Szapolyai János serege augusztus végén Szeged környékére ért. Megtudta, hogy tanácsa ellenére a hadvezetés az összecsapás mellett döntött. Ehhez nyilván már valakinek ekkor is át kellett kelnie a folyón a hír elvitele miatt Mohácsról Szapolyai táborába. Szekéren és kevés emberrel tehát előresietett, hogy segítse a hadvezetést. Rövidesen újabb értesülést szerzett arról, hogy a csata elveszett: visszafordult, és seregével ezután nem mozdult a Tisza mellől, amíg októberben az ellenség ki nem vonult az országból. Hogy honnan tudott a vereségről? Elmondták neki azok, akik túléltek a csatát.

Milyen segítségben bízhattak azok, akik át akartak kelni a sziget két ágán, előbb a mellékágon, majd a főágon is? A sajkások, akik nem vettek ugyan részt a csatában, de jelen voltak: ott maradhettek hajóikkal a Dunánál. Bár forrásunk nincsen rá, de feladatukból fakadóan alapos okkal feltételezhetjük, hogy az átkelőhelyeket őrizték, és a menekülőket támaszkodhattak rájuk.

Nem sokkal korábban, Péterváradnál már lejátszódott egy átkelés a megáradt folyón a jobb partról a bal partra. Tomori akkor átment az Alföldre a lovasaival, és a túlsó partról folytatta a harcot, „szárazon és vizen”.¹⁴⁴ Kevéssel a csata előtt királyi parancsra újból visszatért a jobb partra. Ezen előzmények alapján okkal feltételezhetjük, hogy a Dunán történő átkelés feltételei a térségben is megvoltak. Annál is inkább, mert a Mohácsi-sziget alatt (Péterváradnál) a feljebb két ágra szakadt, de a sziget alatt egyesült folyamom is át tudott kelni a sereg.

Ez az Alföld felé vezető menekülési útvonal ugyanakkor felvet még egy földrajzi kérdést. Létezik egy Krassó nevű hely, amely Brodaricsnál akként szerepel, mint egy Mohács közeli mocsár, de Heltai Gáspár krónikájában is megjelenik mint „sebedékes ér”.¹⁴⁵ Heltai a csata utáni menekülés egyik útjaként írta le a Krassó környékét. „De hogy az jancsároknek seregére érenek, és azok sűrén kezdének lönyni, meglankodának a magyarok, mert szántalanok kezdének hullani az lövések miatt, és úgy kezdének hátra futni. A török lovagok kedig utánnok tollának, oldalul is ütközének nékik, és a Krassó¹⁴⁶ sebedékes érre kezdtek őket tolni, és szántalan sok nép odavesze az érbe.”¹⁴⁷ Azt is említette, hogy a törökök itt érik utol a menekülőket, és sokan vesznek bele ebbe a mocsárba. Istvánffy utalt rá, hogy a király halála is valamiképpen összefügg egy Carassus nevű „folyóval”. „Mohács és Csele között a Karasica állta útját, a mocsaras és iszapos patak, mely bizonytalan és határozatlan medrével sárosan folydogált.” Úgy tűnik, hogy ez a sárosan folydogáló,

¹⁴⁴ Brodarics: *Igaz leírás*, 28.

¹⁴⁵ „Sebedékes ér” = olyan vízfelület, amelynek felszínét a növényzet felszabdalja, azaz mocsár.

¹⁴⁶ Krassó = Karasica.

¹⁴⁷ Heltai Gáspár: *Chronica az Magyaroknak dolgairúl...* 1575. [Részlet.] In: *Mohács*, 172–174.

bizonytalan és határozatlan medrű, mocsaras és iszapos hely a csata utáni menekülési lehetőségek megértésének egyik kulcsa.

Korábban a kutatás nem tudott ezzel az információval mit kezdeni,¹⁴⁸ hiszen a Krassót a Karasica-patakkal azonosították, és mivel annak medre a síkság déli részén, a török vonalak mögött volt, így menekülési iránynak alkalmatlannak tűnt. Ugyanakkor vizsgálataink szerint a Mohácsi-szigeten volt egy ugyanilyen nevű [Karasica/Krassó] mocsaras hely, amelynek közvetlen szomszédságában (tőle északra) futott az út Mohácstól kelet felé az Alföld irányába. E számban, a 92. oldalon, a 4. ábrán összegeztük a szigeti Karasicáról szerzett ismereteinket. A mohácsi keskenyebbik Duna-ágon sikeresen átkelt menekülők ezek szerint a mai Riha-tótól északra fekvő útvonalon haladtak Baracska felé, őket ott érthették utol az oszmán harcosok. Ezt a vélekedésünket erősíti meg a néphagyomány is, ami több olyan helyszínt is számon tart ezen a területen, amit a csatával, illetve általánosságban a török korral hoztak összefüggésbe (Csata,¹⁴⁹ Török-fok, Pogány-fok, Sáros-fok).¹⁵⁰ Ennél fontosabb, hogy ugyanerre mutatnak a régészeti jelenségek, amelyek a mohácsi csatával kapcsolatba hozott leletekként jelennek meg. Ilyen például egy kincselet, illetve halálos sérülést mutató csontváz és török kengyel, amelyekre Solymossy Sándor hívta fel a figyelmet (lásd e számban, 91. 3. ábra).¹⁵¹ Nagy Balázs friss tanulmányában is megjelenik ugyanitt, Mohács-Sárháton az a kisebb kincselet, melyet ő egyértelműen a csatával hozott összefüggésbe.¹⁵²

Mi történt az oszmán hadsereggel, ők hogyan távoztak a Mohácsi-síkságról? A szultáni hadinapló szerint az oszmán főserg a csatát követően még három napig helyben maradt. A szultán ezen idő alatt szemlét tartott, a főemberek a trónjához járultak, a halottakat pedig eltemették. Ez utóbbiakról ezt írták:

„24. vasárnap. Állomás Mohácsnál. Az állam oszlopai ruhákkal ajándékoztattak meg a győzelemért, amelyekért kezet csókoltak. A pasa, a kethuda és a defterdár elment összeszedni a hullákat. 20 000 gyalogos és 4000 páncélos magyart temettek el.

25. hétfő. Miután a várost – melyben egy palota is volt – felgyújtották, megindult a hadsereg, s ikindi idején ért az állomásra. Megindult a padisah is. Amint egy tavon – melynek vize a ló faráig ért – átkeltek, ott szálltak meg.¹⁵³ Mivel csak egy helyen volt

¹⁴⁸ B. Szabó: *A mohácsi csata*; Maráz: *A mohácsi csatatér régészeti leletei*.

¹⁴⁹ A néphagyományban említett helyek közül is kiemelkedik jelentőségét tekintve az a széles mező, amelyet Csatának neveztek és a Rihától nyugatra terült el.

¹⁵⁰ Kolutác Andrea: *1526. helye és szerepe a mohácsi identitásban*. 62. [Kézirat.]

¹⁵¹ Solymossy Sándor: Mohács emléke a néphagyományban. In: *Mohácsi emlékkönyv*, 335–348.

¹⁵² <https://librarius.hu/2019/02/16/foldbol-elokerult-kincsek-utan-kutatva/>. (Legutóbbi megtekintés: 2019. április 8.)

¹⁵³ Bába a középkorban fontos utak csomópontján helyezkedett el. A Sárvízen át észak-déli irányú (és mellette a dunai réven át kelet-nyugati) összeköttetést biztosított. Az erdélyi só Dunántúltra szállításában (Káliz-út) is fontos szerepet töltött be: a szállítmányokat a Sárvízen vízi úton szállították nyugat felé tovább. Jelentőségét a 15 éves háború idejéig megőrizte. Vö. Molnár Antal: *A bátai apátság és népei a török korban*. Bp., 2006. (METEM Könyvek 56.) A Sárvízen átvezető négy hidat az oszmán hadinaplók visszatérően emlegetik. Szulejmán nemcsak 1526-ban, hanem 1529-ben, 1541-ben és 1543-ban is erre vonult. A leírások összevetéséből kiderül, hogy a Sárvíz milyen komoly akadályt jelentett. Az oszmán-török hadsereg felvonulási útjai kérdésével Tolna megyében, Bátával, továbbá Bátaszék erődjének kérdésével Gaál Attila

egy kis híd, s az igazsájszágok átkelésére nem volt alkalmas hely, ma a seregnek csak tizedrésze kelt át.”¹⁵⁴

Végül tehát az oszmánok Mohácsot felgyújtották, majd elhagyva a csatateret megindultak Tolnán át Buda felé.¹⁵⁵ Az első napon a sereg eleje csak 20 kilométert tett meg, hogy elérjék a Sárvíz jelentős közlekedési akadályt képező mocsaras vidékét Bátánál.

Összegzés

A mohácsi csata különböző helyszíneit illetően jelentős viták alakultak ki az elmúlt száz évben. A tudományos vitában használt érvek elsősorban filológiai, katonai jellegűek, és csak meglehetősen alárendelten voltak földrajzi természetűek. A geográfiai szemléletet tükröző vizsgálataink alapján a csata központi helye a kutatás 19. századi kezdeteinek megfelelően a mai Sátorhely környéki sík területen zajlott. Az oszmán sereg délről, Baranyavár és Buziglica felől érkezett a csataterre a még a rómaiak által kiépített hadiút sávjában, és a sátorhelyi háttól délre kezdett táborozásba. A keresztény sereg a csata előtti pozícióját a síkot keresztülszelő „nagy árok”-tól, egy egykori folyómedertől északra foglalta el. Ez a völgy északnyugat–délkeleti irányban átszeli a síkságot és a Törökdomb nevű, római eredetű erődmaradványtól kisebb távolságra északra éri el a Duna jobb parti árterét. A csatamezőt keleti oldalon egy mocsár zárta le, amelyet a középkorban Danócz-mocsárnak, az újkorban pedig Vizslaki-rétnek neveztek. Ez a nyugati peremén egy négy-hat méteres meredek lejtővel zárul, ami indokolja a csata során a mocsárba történt tömeges fulladást. A csatater nyugati oldalát a Borza-patak megáradt ártere képezte, amely 100–200 méter széles kiáradásával határt képezett nyugat felé. A Buziglicánál az oszmán főseregtől elvált Báli és Hüsrev vezette lovasság a teraszlépcső magas peremén futó utakon került meg Nagynyárad felé II. Lajos seregét, és mögé jutva feldúlta a keresztény sereg fő táborát.

Az összecsapások a Törökdombtól induló és északnyugati irányban húzódó árok térségében zajlottak. Különösen jól azonosíthatók a keresztény balszárny küzdelmei, amelyek a mohács–eszéki út megtartásáért, illetve megszerzéséért zajlottak. Ezekről beszámolnak a források, megőrizte emléküket a hagyomány és szép számmal kerültek elő idekapcsol-

foglalkozott. Gaál Attila: *Hódoltságkori török kiserődök a Buda–eszéki hadiút Tolna megyei szakaszán*. H. n., 1980. [Doktori értekezés.]

¹⁵⁴ A budai hadjárat állomásainak részletes leírása. In. *Mohács*, 197.

¹⁵⁵ Mohácsot követően az első név szerint is említett település, amelyet az oszmán sereg érintett, a mintegy 60 kilométerre fekvő Tolna volt. Mohács és Tolna között viszont az első állomásról világos földrajzi indikációk állnak rendelkezésre. Az oszmánok Mohácsot elhagyva, a délutáni imára, *ikindi* idejére érnek el, közvetlenül egy tavon átkelve, „melynek vize a ló faráig ért”. Felmerülhet, hogy a szultáni hadinapló itt a király halálának legendás helyszínét, a Cselét írja körül. A Mohácstól alig néhány kilométerre lévő Csele-patak azonban gyalogosan még egy óra sincs. Éppen ezért úgy véljük, az említett állomás a Mohácstól mintegy 20 km-re elterülő, a forrás leírásának jellegében is megfelelő Sárvíznél volt, Bata közelében. Ez a távolság optimális, mivel gyalogosan 4–6 óra menetidőt vehetett igénybe. Ha a sereg legkésőbb 10 és 11 óra között elindult, akkor a mintegy 100 méteres szintkülönbség mellett éppen *ikindi* idejére meg is érkezhetett a Sárvízhez. Aznap csak a sereg tizede kelt át ezen a „vízen”.

ható régészeti leletek is. A Sátorhelytől keletre feltárt öt tömegsír az árokkal szerkezeti egységet mutató lőállásnak, fedezéknek tűnik. Vélhető, hogy más, a térségben megfigyelt fegyverleletek, csontvázak, tömegsírok leírásai, a Vizslaki-rét lecsapolása során megfigyelt csontvázak, illetve az ott talált fegyverek egy részének leírása is ezekhez az eseményekhez kapcsolódik. Az oszmánok az út mellett, a Vizslaki-rétből kimagasodó, római eredetű, később Törökdombnak nevezett halomra építették fel a győzelmi emlékművüket. Úgy tartották, hogy ez a szimbolikus szerepén túl a csatában elesett oszmán harcosoknak a temetkezési helyét is jelöli. Ez utóbbira egyelőre nem került elő bizonyíték, de mivel a „nagy árok” a halomtól alig száz méterre található északi irányban, ezért a közelben akár újabb tömegsírok előkerülésére is lehet számítani.

A csata utáni menekülés a források és a rekonstruált tájrészletek alapján részben északra és nyugatra, illetve Mohács térségéből az Alföld irányába, keletre történhetett. A leírásokban megjelenő egyik haladási irány a keleti volt. A Dunához, részben a Dunán át hajón is, az üldöző oszmán lovasság nyomására haladtak erre.

Az útvonal a szigeten egy Csata nevű tágas mezőn keresztül, a Krassó/Karasica („Fekete víz”) vízrendszerétől északra vezethetett Baracska irányába. Az útvonal mentén, a Riha-tótól északkeletre fekvő Sárhát térségében talált kincslelet, illetve más, a korszakhoz kapcsolható relikviák és a szigethez kapcsolódó több helyi hagyomány is megerősíti ennek a menekülési útvonalnak a létezését. Mindkét oldali források említik, hogy sokan haltak meg ezen a területen.

Az oszmán hadsereg északi irányba elhagyta a Mohácsi-síkságot és Tolnán át Budára vonult. Indulás előtt felgyújtották Mohácsot, ekkor pusztult el a püspöki palota is. Az út első szakasza mintegy 20 kilométer volt, észak felé haladva az első jelentősebb akadályt a Sárvíz mocsarain átkelve kellett leküzdeniük.

CONTENTS

STUDIES

András Vadas <i>River-Bed Dynamics and Changing Estate Borders in Medieval Hungary</i>	5
Dávid Turbucz <i>Miklós Horthy around the World Globe. Trotting onboard the Saida, 1892–1894</i>	19
Csaba Katona <i>Bulgaria's Entry to World War I in the Mirror of the Hungarian Press</i>	31

THE SITE OF THE MOHÁCS BATTLE OF 1526

Szabolcs Varga <i>Remarks on the Death of Louis (II) Jagiellon</i>	57
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Place where Louis (II) Jagiellon Died</i>	73
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Main Geographical Features of the Scenes of the 1526 Battle of Mohács</i>	111
Balázs Sudár <i>The Village of Földvár in the Ottoman Era</i>	153
János B. Szabó <i>Neither Majs, nor Sátorhely. Remarks on the Paper of Norbert Pap and his Co-Authors Called “Sátorhely or Majs”?</i>	169
Norbert Pap – Máté Kitanics – Péter Gyenizse – Gábor Szalai <i>Reflections on the Conception of János B. Szabó as Outlined in his Papers “Egy Mátyás-kori oklevél...” and “Sem nem Majs, sem nem Sátorhely”</i>	179
János B. Szabó – Gábor Máté <i>Reflections on the Interpretational Possibilities of Historical Sources – and the Limits of Interpretation – with Regard to the new Geographical Exploration of the Battlefield of Mohács</i>	189

COMMEMORATIONS

György Gyarmati <i>Mária Ormos (1930–2019)</i>	203
Gabriella Erdélyi <i>Katalin Péter (1937–2020)</i>	207

E számunk szerzői

Erdélyi Gabriella, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● Gyarmati György, nyugdíjazott egyetemi tanár, főigazgató ● Gyenizse Péter, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék ● Katona Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Tudományos információs témacsoport ● Kitanics Máté, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék ● Máté Gábor, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék ● Pap Norbert, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos tanácsadó, BTK TTI ● Sudár Balázs, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● B. Szabó János, tudományos munkatárs, BTK, Magyar őstörténeti témacsoport ● Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI ● Turbucz Dávid, PhD, posztdoktor kutató, BTK TTI, Horthy-korszak témacsoport ● Vadas András, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék ● Varga Szabolcs, tudományos munkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport.
(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

